

UNIVERZITA KARLOVA

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

**Výpověď Samařských ostrak o náboženském životě na sklonku
Severoizraelského království**

**The Samaria ostraca as a source of information about religious
life at the end of North Israel Kingdom period**

Diplomová práce

Vedoucí práce

doc. Jiří Beneš, Th.D.

Autor

Bc. Veronika Šebestová

Praha 2018

Poděkování

Ráda bych tímto způsobem poděkovala vedoucímu své diplomové práce, doc. Jiřímu Benešovi, Th.D., za odborné vedení práce a vstřícný přístup.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci „*Výpověď Samařských ostrak o náboženském životě na sklonku Severoizraelského království*“ vypracovala samostatně. Dále prohlašuji, že všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 28. 6. 2018

Bc. Veronika Šebestová

Anotace

Tato práce si klade za cíl představit jeden z významných archeologických nálezů, ostraka ze Samaří, ve světle náboženského života v severním Izraeli. Práce stručně seznamuje s náboženským světem izraelského okolí: Egyptem, Mezopotámií a Kanaánem. A poté i s náboženskou situací v Izraeli samotném. Hlavní těžiště této práce se týká ostrak ze Samaří. Důraz je položen zejména na jména příjemců a odesílatelů, která lze na ostrakách najít. Tato jména jsou pak porovnána s náboženskou situací v Izraeli v době 8. století př. n. l., tedy přibližně z doby, do které je vznik ostrak datován. Závěrečné kapitoly se snaží doplnit celkový obraz, který je v hlavní části práce nastíněn. Práce se snaží hledat možné paralely mezi biblickým textem, texty historickými, archeologickými nálezy a ostraky samotnými.

Klíčová slova

Severní Izrael, Ostraka ze Samaří, El, JHVH, Baal

Annotation

This thesis deals with the ostraca from Samaria, one of the most significant archeological discovery from the point of view of religious life in northern Israel. The thesis briefly introduces the religious world of Israel Region (and Egypt, Mesopotamia and Canaan religion too) and of Israel itself. The main focus of this thesis relates to the Samaria ostraca and the main emphasis is placed on the names of recipients and owners that can be found in ostraca which are consequently compared to the religious situation in Israel during 8th century BC (the approximate period to which the formation of ostraca are dated. Final chapters try to complete the main purpose which is outlined in the main part of the thesis. It tries to seek for possible parallels between bible, historical texts, archeological discoveries and the ostraca themselves.

Keywords

North Israel, The Samaria ostraca, El, YHWH, Baal

Obsah

Anotace.....	4
Klíčová slova.....	4
Obsah.....	5
Seznam zkratk.....	7
Úvod.....	8
1. Vliv okolních mocností na náboženství Izraele.....	10
1.1. Egypt.....	10
1.2. Mezopotámie.....	12
1.3. Kanaán.....	14
2. Náboženství v Izraeli.....	19
2.1. El.....	29
2.2. Baal.....	30
2.3. Ašera.....	31
2.4. JHVH.....	32
3. Onomastické nápisy.....	34
4. Samařská ostraka.....	37
4.1. Datace ostrak.....	37
4.2. Příjemci a odesílatelé.....	38
4.3. Jména na ostrakách.....	41
4.3.1. El a JHVH.....	45
4.3.1.1. Prvek-el.....	47
4.3.2. Baal a JHVH.....	48
4.3.2.1. Prvek-baal.....	49
4.3.3. JHVH.....	51
4.3.3.1. Prvek-JHVH.....	51
4.3.3.2. Egel-jav.....	51
4.3.3.3. Gaddi-jav.....	52
5. Jehú a jeho náboženská revoluce.....	54
6. Kuntillet Adžrud.....	56
7. Role býka ve Starém Orientu	58
Závěr.....	65

Summary.....	67
Seznam použité literatury.....	68
Příloha 1 Členění epoch.....	72
Příloha 2 Datace vlády Judských a Izraelských králů.....	73
Příloha 3 Dijkstrova datace vlády Judských a Izraelských králů.....	74
Příloha 4 Seznam ostrak ze Samaří.....	75

Seznam zkratek

apod. – a podobně

atd. – a tak dále

ČEP – Český Ekumenický Překlad

hebr. – hebrejsky

KTU - Keilschrift Texte aus Ugarit

mask. - maskulinum

např. - například

os. – osoba

př. n. l. – před naším letopočtem

příp. – případně

resp. - respektive

sg. –singular

str. - strana

tj. – to jest

Úvod

Ústředním tématem této práce jsou ostraka ze Samaří, respektive jména, která na nich můžeme nalézt. Na ostrakách ze Samaří jsou jména dvou skupin lidí. První skupinou jsou muži, kteří posílají zásilky ve formě naturálních daní do Samaří. Druhou skupinou jsou pak příjemci těchto zásilek. Tato práce se soustředí na jména těchto příjemců a odesílatelů, zejména na teoforní prvky v těchto jménech. Teoforní jména jsou pak dále roztržena podle konkrétního božského prvku, který můžeme ve jménu nalézt.

Důležitým faktorem, který je v této práci brán v úvahu, je, že pokud jména svým dětem dávají rodiče čili je pravděpodobné, že jméno, jako ochranná formule, kterou pro dítě vybrali rodiče, se nemusí slučovat s vírou dítěte.

Práce, která je zde předkládána, bezprostředně navazuje na mou bakalářskou práci s názvem: *Samařská ostraka, jejich funkce a vztah ke Starému zákonu*, 2015. Její text byl zaměřen na obecné informace o ostrakách ze Samaří (okolí nálezů ostrak, archeologické vykopávky a ostraka samotná. Na ostrakách lze nalézt 6 prvků, které jsou v práci jednotlivě prezentovány a komentovány. Nachází se zde i skrovná poznámka o jménech, na niž tato práce navazuje a prohlubuje ji.

V diplomové práci pracuji s tabulkou ostrak (viz. příloha), která obsahuje přepis nákrešů ostrak, jak byla uveřejněna Harvardskou Univerzitou.¹ Ostraka jsem nejprve jednotlivě přeložila do češtiny a práci porovnála, doplnila a opoznámkovala dalšími zdroji. (Dušek, Reisner, Davies).

První část textu, která předchází ústřední práci, obsahuje stručný přehled náboženských systémů v okolí Izraele. Tento přehled považuji za velmi důležitý, jelikož nastiňuje jevy, které ovlivnily náboženskou situaci v Izraeli. Tyto vlivy cizích států a cizího náboženství se následně promítly i do oblasti každodenního života a měnily zvyky a tradice. Tyto vlivy můžeme pozorovat i ve jménech osob, které v této době žily.

Například Egypt byl vzorem pro systém spoluvlády, který začal být v severním Izraeli používán přibližně ve stejné době, do jaké jsou datována ostraka ze Samaří. Na jedné skupině ostrak můžeme vidět egyptský způsob zapisování číslic a jedno jméno na ostrakách ze Samaří je dokonce považováno za egyptské. Také kult býka, se kterým se můžeme setkat jak v Egyptě, tak v Mezopotámii, se jeví pro studium ostrak důležitým. Typ administrativního systému, jaký byla zaznamenávána ostraka, se podobá typu ugaritského

¹ REISNER, G. A., *Israelite ostraca from Samaria*. Harvard University, Palestina expedition, Boston, 1948.

administrativního systému. Teoforický prvek el, což je i jméno ugaritského boha, se ve jménech na Samařských ostrakách vyskytuje několikrát. Můžeme na nich najít i prvek baal, jehož kult byl rozset po celém Kanaánu.

Třetí část práce obsahuje kapitoly, které ústřední část práce, jenž se týká teoforních prvků na Samařských ostrakách, pomáhají zasadit do historického kontextu.

Otázka, kterou si tedy u této práce budeme klást, je, zda nám teoforní prvky, které jsou na ostrakách ze Samaří zaznamenány, mohou pomoci potvrdit či vyvrátit prorocká obvinění z polyteismu, která nalézáme ve Starém zákoně, a která jsou obzvláště důrazná v době 8. století př. n. l. za proroka Ozeáše. Doba, do které se ostraka s největší pravděpodobností datují je 8. století (resp. jeho 1. polovina).

Zkratky biblických knih přebírám ze standartního užívání ekumenického překladu v českém jazyce.

1. Vliv okolních mocností na náboženství Izraele

1.1. Egypt

Slovo bůh zní v Egyptském jazyce Neter bylo psáno hieroglyfem připomínající stožár s praporem, jako velké písmeno P. Tyto stožáry stály před egyptskými chrámy a pravděpodobně značily posvátný okresek nebo posvátné místo. Postupem času se staly symbolem božství.²

Náboženské představy v Egyptě, byly díky jeho rozloze velmi pestré. Každé město, které mělo trochu větší význam, mělo své bohy nebo alespoň vlastního hlavního boha.³ V Egyptě ve starověké Mezopotámii se setkáváme s řadou bohů, kteří jsou totožní s nebeskými tělesy. „*Bohové vycházejí na východě, putují po nebi, a to především v lodích, které byly na Nilu nejběžnějším dopravním prostředkem; zapadají na západě a putují podzemní říší – duatem, odkud opět na východě vycházejí.*“⁴

Náboženství v Egyptě se soustředí na kult slunce. Proto zde najdeme mnoho slunečních bohů, kdežto bohů měsíce je zde mnohem méně a jsou téměř nevýznamní. V tom se Egypt odlišuje od Mezopotámie, ve které je - v některých případech- bůh měsíce významnější, než bůh slunce. Hvězdy i souhvězdí mají v Egyptě podřadný význam. Jedinými významnými objekty jsou Sírius a Orion. S tím souvisí i fakt, že v Egyptě byla méně rozvinutá astronomie.⁵

Antropomorfní rysy bohů v Egyptě převládají, mnoho z nich má zvířecí hlavu, jejich těla jsou ale lidská. V nejstarších egyptských časech měli bohové často pouze podobu zvířete (např. býk,⁶ beran, apod.).⁷ Několik jich je zobrazováno pouze v lidské podobě (např. Ptah a Amon). Zvířecí rysy jsou specialitou právě v Egyptě. Jedná se o zbytky totemismu, který byl začleněn do mladšího náboženského systému. Zvířata nejsou božstvy, ale zprostředkovávají člověku božské rysy, vlastnosti či oblast vlivu zobrazeného boha. Některá zvířata v Egyptě byla považována za posvátná (např. kočka, býk).⁸ V Egyptě můžeme vzácněji najít, jako snahu o vyjádření nějaké symbolu, i rostlinu či předmět.⁹

Pro náboženský život je důležitý kult. Hlavními objekty kultu v Egyptě jsou chrámy. Chrámy byly mohutné a zděné a většinou mají všechny podobné uspořádání. Chrám a k němu

² HELLER Jan. *Starověká náboženství: náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaanu*. 3. vyd. Neratovice: Verbum, 2010. Religio (Verbum), str. 31.

³ BIČ, Miloš. *Ze světa Starého zákona*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1989, str. 17.

⁴ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 32.

⁵ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 33.

⁶ Srov. kapitola 3- Samařská ostraka, ostrakon č. 41.

⁷ BIČ, *Ze světa Starého zákona*, str. 18.

⁸ Viz. Kapitola 7 – Býk ve starém Orientu.

⁹ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 33-40.

připojené budovy ohraničuje vysoká zeď, která chrám chrání a činí z něj "vlastní svět". Do chrámu vede cesta, která je lemována sochami jejichž podoba je v souladu s bohem, kterému je chrám zasvěcen. V chrámu byla svatyně kam se ukládalo božstvo a měl do ní přístup pouze velekněz, král či ten, kdo o božstvo pečoval. V chrámovém náčiní najdeme i svatou schránu. „Zvedání schrány na ramena nesoucích kněží bylo slavnostním rituálem, magicky zpřítomňujícím obnovu života.“¹⁰ K některým chrámům patřily i další správní a hospodářské budovy. Zvláště, když šlo o chrámy důležité a tudíž bohaté. Chrám byl centrem vzdělanosti a mohl se v něm nacházet archiv či škola. K chrámu patřily dílny i dobytek. Kvůli těmto nesakrálním budovám se při chrámu nacházelo i nesvětské obyvatelstvo a otroci.¹¹

Kromě hlavních chrámů můžeme v Egyptě nalézt i chrámy zádušní. Tento typ chrámu stavěli Egypťané pro zesnulé krále a král zde byl uctíván, jako bůh. Další typem pohřební architektury byly Mastaby, z nichž později vznikly pyramidy. Ještě jiným typem kultických objektů, který můžeme v Egyptě vidět, jsou božské a královské sochy, které byly nadány zvláštním životem; „Proto byly při „odhalení“ či lépe zasvěcení oživovány zvláštním rytmem, zvaným „otevřením úst,“ jímž byl oživován i mrtvý po mumifikaci těsně před uložením do hrobu.“¹²

Důležitou kultickou postavou byl kněz. Pro přijetí kněží k zasvěcení, platilo několik podmínek. Kněz musel být z kněžské rodiny (což je stejné, jako například u Izraelitů), musel být tělesně i duševně nedotčen a mít rozsáhlé vědomosti a znalosti. Podmínkou byla i obřízka, ta se ale nedělala po narození, nýbrž až v pubertě a byla prvním krokem ke svěcení. Velekněz býval jmenován králem, často šlo ale pouze o formalitu, jelikož byl tento post dědičný.¹³ Některé chrámy byly zasvěcené bohyním a v nich sloužily kněžky. Kněžky těšily božstvo tancem a zpěvem a měly mimo jiné i pečovat o uspokojování sexuálních potřeb boha. „Podstatou egyptského kultu bohů je totiž pečování o všechny jejich potřeby, tak aby bohové byli spokojeni a jednali s lidmi přívětivě.“¹⁴

Faraon byl ústřední postavou egyptského náboženství a vládcem celého Egypta.¹⁵ Za doby 4. dynastie byl král vtělením boha nebes a veškerenstva Hóra. Král byl tedy bohem, jen měl lidskou podobu. „Božskou plodivou silou přivolával farao každoročně záplavy Nilu a zajišťoval plodivost půdy, dobytka i lidu.“¹⁶ Důležitou osobou pro kult byla i královna, která

¹⁰ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 77.

¹¹ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 75-76.

¹² HELLER, *Starověká náboženství*, str. 77.

¹³ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 78.

¹⁴ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 79.

¹⁵ Podle Shei byl podle egyptského dvora později formován i dvůr izraelský, viz. str. 27.

¹⁶ BIČ, *Ze světa Starého zákona*, str. 18.

byla prostředníkem pro vstup boha do světa. V 5. dynastii se stává oblíbeným bůh Ra, který je praotcem králů i bohů. V této době už faraon nebyl roven bohům, byl teď z boha zplozený, ale stále bohům odpovědný za své činy.

1.2. Mezopotámie

V Mezopotámii vychází pojem božství z povahy nejvýznamnějších božstev. Jednalo se o božstva astrální. „*Ukazuje to především determinativ, klínopisný znak, psaný před jménem boha. Je to hvězda, která se v této souvislosti četla jako „bůh“/sumersky dingir, akkadsky ilum, srv. hebrejské 'el/. Jestliže tento znak nebyl determinativem, označuje slovo „nebe“/sumersky an, akkadsky šamu, srv. hebrejské šamajim/.*“¹⁷ Pokud tedy hovoříme o bohu, jedná se většinou o bytost z nebes. Božstva, která byla původně vegetativními, se stávala postupem času i božstvy astrálními. Jak se šířila moc velmoci do okolních království, přibíral mezopotámský panteon i bohy dobytých národů a kmenů. Pokud vládce Mezopotámie dobyl nějaké území, nikdy nebyl zničen chrám boha právě dobytého celku, v Mezopotámii se to považovalo za těžký hřích.¹⁸

Mezopotámské bohy většinou vidíme zobrazované, jako lidské bytosti, to je velký rozdíl oproti Egyptu, jehož bohové jsou většinou povahy antropomorfní. Obecný symbol pro boha, se kterým se v Mezopotámii setkáváme, je Tiara s rohy. Rohy, které na Tiaře vidíme jsou zřejmě symbolem pro býka, který byl ve starém Orientu považován za symbol síly. I Mezopotámští bohové byli k býku často přirovnáváni či, jako „býk“ titulováni.¹⁹ Král, jenž má na hlavě tuto Tiaru byl pravděpodobně uctíván jako bůh.²⁰

Důležitým místem v němž božstvo přebývalo byl chrám, sídlo boha-jeho palác. Šlo o nejtýpichtější a nejvýznamnější objekt. Chrám měl několik částí a jejich význam je těžké určit.²¹ V chrámu se nacházel stupínek, který byl určen pro losování, které se odehrávalo například na Nový rok. „*Vlastní příbytek boha se jmenoval Papahu; tento výraz mohl také označovat chrám v celku.*“²² Na dvoustupňovém oltáři ležely na dolním stupni květiny a na horním pokrmy pro bohy. Společné ubytovny byly u chrámu, byly určeny hlavním kněžkám, jež se věnovaly sakrální prostituci. Dílny, sýpky, pole zahrady to vše mohlo být součástí chrámu. Chrám byl často hospodářskou a správní jednotkou tudíž ovládal život starověkého státu. Jako v Egyptě i zde byla součástí chrámu škola-středisko vzdělanosti a začínající vědy. Asi nejznámějším

¹⁷ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 147.

¹⁸ BIČ, *Ze světa Starého zákona*, str. 39.

¹⁹ Srov. kapitola 3 – Samařská ostraka, ostrakon č. 41.

²⁰ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 147-148.

²¹ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 175.

²² HELLER, *Starověká náboženství*, str. 175.

kultickým objektem Mezopotámie jsou zikkuraty. S neznámějším z nich se může setkat v biblickém příběhu o babylonské věži (Gn 11). I z tohoto textu lze vyčíst, že stavba takovéto věže, byla velmi obtížná. Účel zikkuratu není doposud známý, ale patrně šlo o dekoraci, která tvořila scénu novoroční slavnosti.²³ Jejich symbolickým významem bylo spojení nebe se zemí, spojení světa lidí se světem bohů. Dalším kultickým objektem byly Akítu, jednalo se o malé svatyně, které se nacházely mimo město.

Z Enuma eliš, což je známý mezopotámský mýtus o stvoření lidstva, jsou na zemi lidé od toho, aby sloužili bohům, proto by celý lidský život měl být bohoslužbou. V Mezopotámii slouží lidé bohům skrz prostředníka-kněze. Postup starání se (sloužení) o božstvo je v podstatě stejný jako v Egyptě. Bohům se dávají pokrmy a nápoje a cokoli dalšího, co by jim mohlo být příjemné.²⁴

Král v Mezopotámii není považován, jako v Egyptě, za boha. Přesto je nejvýznamnější sakrální osobou. Král je bohy zmocněn, aby vládl v jejich říši a jejich vládu zde upevňoval. Královy výboje proti jiným státům bychom mohli považovat za jakýsi druh misie mezi dobývané národy a šíření víry v božstvo v jehož je král zplnomocněncem. „*Tak král, jako boží zplnomocněnec svou vládou, šířením i ochranou životodárného řádu svého boha vlastně překračuje v díle stvoření, v díle přemáhání chaosu, a proto na něho zpětně padá božský nimbus krále bohů*“²⁵

Kněží mají vliv na společnost a jsou podobně, jako v Egyptě zástupci panovníka v kultu. Časem jde také o dědičnou roli, to známe z Egypta i Izraele. Kněžky měly různé povinnosti, tou neznámější je opět sakrální prostituce. Bohyně Ištar je známa právě pro tento druh uctívání. Tato bohyně, v Kanaánu známá jako Aštarta, sváděla k odvrácení se od Hospodina i Izraelce, kteří se ochotně připojovali k jejím slavnostem.²⁶ Dalšími osobami, jež byly chrámovým personálem, byli eunuchové. Ti těšili bohy například hrou na flétnu. V chrámu se také nacházeli lidé, kteří se nazývali „oddaní“. Oddaným byl člověk, jenž byl chrámu či božstvu darován. Nejedná se přímo o otroky. Oddaní jsou stále právními osobami.²⁷ Posledním z chrámového personálu, kteří budou uvedeni, jsou věštcí. Mezopotámská „filozofie“: „*vychází z předpokladu, že budoucnost je předem určena a, že do ní lze nějak nahlédnout.*“²⁸ Každé nejvýznamnější činnosti v Mezopotámii předcházela věštba, která měla zodpovědět otázku, zda

²³ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 178.

²⁴ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 180.

²⁵ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 180.

²⁶ BIČ, *Ze světa Starého zákona*, str. 41.

²⁷ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 184-185.

²⁸ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 202

bude tato činnost úspěšná či nikoliv. Dokonce bylo ve svatyních vyčleněno zvláštní místo, kde se věštby prováděly.

Člověka žijícího ve starověké Mezopotámii neustále ohrožovali démoni. Každý člověk má sice svého ochránce²⁹, hodného a dobrého ducha, to ale neznamená, že by nebyl neustále v nebezpečí. Ochranou, kterou člověk proti těmto temným mocnostem mohl použít, bylo zařikání a různé jiné magické praktiky, které kněží prováděli. Velký význam byl přikládán i modlitbám. Z obětí se nejčastěji provozovaly ty zvířecí, které měly smírčí účinek.³⁰

1.3. Kanaán

Od poloviny 6. tisíciletí se začíná na Předním východě objevovat keramika. Z tamních archeologických nálezů můžeme usuzovat, že se v této době v náboženských představách objevují bohyně ve třech podobách. A to jako mladá žena, těhotná žena a stařena, ta byla nejspíš spojována s podsvětím a smrtí. Hlavní mužské božstvo mělo dvě podoby - mladého muže a starce, jejich zvířetem byl býk. V této době byly náboženské představy pravděpodobně úzce spojeny se životem a smrtí. Megalitické stavby, které se našly v Zajordání a několik i před Jordánem pochází přibližně z téže doby.³¹ „*Počítají se mezi ně především stojící kameny zvané menhiry, kamenné „stoly“ či náhrobky – dolmeny a hlavně pak kruhy z kamenů – kromlechy.*“³² Považuje se za pravděpodobné, že je vytvořilo obyvatelstvo usedlé, jednalo se tedy pravděpodobně v této době již o zemědělskou společnost.

Od poloviny 5. tisíciletí dochází ke změnám ve složení obyvatel Kanaánu. Lidé jsou nyní chudší a je jich méně. Pro tuto dobu máme pouze málo nálezů, jde hlavně o malé, nahé sošky, které zdůrazňují plodnost. Rituální nahota je nám známa již z Mezopotámie. Našlo se také mnoho zvířecích kostí v popelu, což může být důkazem, že zvířata byla obětována.³³

Kolem roku 3 000 př. n. l. pronikly do Kanaánu první semitské kmeny, jednalo se o polokočovné kmeny, které se po usazení na Kanaánském území přeorientovaly na zemědělské. V rané době bronzové, což je přibližně první polovina 3. tisíciletí př. n. l., je zde zaznamenán kulturní i hospodářský vzestup. O Kanaánských poměrech nás mohou informovat vykopávky z Byblu. „*Akropolis /“Vyšehrad“/ je zastavěna domy, u pramene je několik chrámových budov*

²⁹ Srov. kapitola 3, Samařská ostraka, bůh Gad.

³⁰ BIČ, *Ze světa Starého zákona*, str. 41.

³¹ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 276.

³² HELLER, *Starověká náboženství*, str. 277.

³³ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 277-278.

a voda z pramene se vede do posvátné nádrže mezi dvěma hlavními chrámy.³⁴ Městskou hlavní bohyní byla Ba'alat /"Paní"/, jde o bohyni plodnosti. Tato bohyně byla ztotožňována s bohyní plodnosti Hathor.

Starověcí Egypťané měli do Kanaánu snadný přístup, egyptský vliv proniká do přímořské oblasti, zprvu jde pouze o pronikání za účelem obchodním, později je zde i motiv vojenský. Málo početné semitské kmeny, které kočovaly na Sinajském poloostrově nebyly pro Egypťany žádnými soupeři. Ve střední době bronzové, začátkem 18. století př. n. l., se Kanaán dostává pod egyptský vliv. Kult v Kanaánu v pozdní době bronzové byl ovlivněn Egyptem, jenž toto území ovládal, to lze potvrdit přítomností egyptských božstev v zemi. Kultu bohů Kanaánu se naopak účastnili Egypťané. Mezi těmito dvěma kulturami docházelo k vzájemné výměně bohů, „k „poegyptšování“ původně syro-palestinských božstev a „Kanaanizaci“/„syrizaci“ božstev původně egyptských a/nebo ke ztotožňování různých bohů (co do funkce, symboliky či atributů, jako např. Baal a Sét).“³⁵ U domácích božstev v Kanaánu v této době můžeme vidět, trůnícího či válčícího boha, motiv, který se dosud objevoval jen zřídka, je zřetelný na bronzových soškách. Archeologické nálezy z této doby dokazují, že byl upřednostňován bůh hadadovského/baalovského typu. To nám mohou potvrdit i západosemitská jména z této oblasti, která lze doložit dopisy z Tell el-Amarny.³⁶ Vzácněji se nacházejí i bronzové bohyně, které, na rozdíl od dřívějších dob, jsou nyní oblečeny a odpovídají mužské póze vladařských božstev. Vzhledem k povaze politických vztahů a neustálému válčení není překvapující, že se právě v této době aspekt válečných božstev tolik rozšířil. To může být i důvodem, proč bohyně v oficiální kultu ztrácejí svou pozici a jsou nadále uctívány spíše v kultech místních a soukromích.³⁷

Na počátku střední doby bronzové došlo k úpadku městské kultury, sídliště, která byla vyplněna, nebyla dlouho znovu osídlena. Mezi lety 2300-1900 přišla nová vlna přistěhovalců, ti byli rovněž kočovníky, kteří se ale po několika generacích přizpůsobili staršímu obyvatelstvu. Chov dobytka ale stále zůstal důležitým odvětvím zemědělství. Ve střední době bronzové můžeme vidět posun ve vývoji stavby chrámu a jeho rozčlenění, jenž má nyní předsín, hlavní síň (svatyni) a nepřístupné místo. „Okolo je chrámové nádvoří a chrám je středem celého

³⁴ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 279.

³⁵ BERLEJUNG, Angelika. *Náboženské dějiny starověkého Izraele*. Přeložil Pavel ROUBÍK. V Praze: Vyšehrad, 2017, str. 115.

³⁶ V dopisech můžeme vidět dominanci teoforních prvků boha Baala/Hadada/Addu hlavně u horní společenské vrstvy. Více in: Hess, R. S., *Amarna Personal Names*, ASOR Dissertation Series 9, Winona Lake 1993.

³⁷ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 114-116.

sídliště. Vedle městských chrámů jsou mimo sídliště, zvláště pak na vrcholcích hor, různá božiště, která Starý zákon nazýval výsosti /hebr. Bama./“³⁸

V pozdní době bronzové se upevnil egyptský vliv v Kanaánu, kdy vládnu místní dynastie v městských státech, ovšem státy byly egyptskými vazaly. V zemědělské společnosti, do níž Izraelité přišli, byla již pokročilou společensko-politickou organizací. Většinou se ovšem jednalo o vazalské městské státy, které byly pod nadvládou velkých říši, především Egypta. Toto politické uspořádání se brzy projevilo i v náboženských představách. Do popředí se dostává bůh El, jedná se o nejvyššího boha, krále panteonu, což je jakýsi „božský stát.“ El je ovšem úplně jiným bohem než nám již známý Baal. „*Je to praotec bohů, který spíše jen z dálky dozírá na to, co se v jeho říši děje, než aby do toho aktivně zasahoval. Proto není spojován s děním v přírodě, takže lze mluvit o bohu „nadpřirodním.“*³⁹

Na začátku doby železné Pelištejci obsazují přímořskou rovinu Kanaánu a zakládají zde pět významných měst Ašdod, Aškalon, Ekron, Gat a Gáza. Z pouště vnikají do Kanaánu Aramejci, kteří jsou pastevci koz a ovcí. Pastevci střídají pastviny, v době dešťů jsou se svými stády na horách, v době sucha sestupují do nížin. „*Toto střídání pastvin čili transhumace vede pastevce posléze k odvislosti na městech, a to nejprve hospodářské a pak i politické. Některé kmeny se ve jménu nového boha JHVHho vzeprou a postaví se proti městským vykořisťovatelům. Tak vzniká asi v půli 13. stol. Izrael, doložený ponejprv na stéle faraóna Merneptaha asi z r. 1230-1220.*“⁴⁰ Mnoho kmenů časem splynulo s Kanaánci, jiné založily samostatné aramejské státy.

Do příchodu Izraelitů byl Kanaán kulturně i nábožensky jednotný. O náboženské situaci předizraelského Kanaánu jsme poměrně dobře informováni, díky mnoha archeologickým nálezům, které nám pomáhají celkem spolehlivě rekonstruovat Kanaánský panteon. Tento panteon je velmi pestrý, přesto se z něj dají vykonstruovat tři nejvýznamnější složky. Podle J. Hellera⁴¹ se jedná o:

1. Kulty lokální

Jedná se o zbytky starého polydémonismu, kdy se uctívají bůžkové, kteří jsou upoutáni k některému místu. Tato místa se vyskytují po celém předním východě a jsou od pradávna považována za posvátná. Dnes bychom důvod svatosti těchto míst dohledávali jen stěží. Pravděpodobně ale šlo o místa, kde došlo k nějaké výjimečné

³⁸ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 280.

³⁹ HELLER, Jan. *Zápas Izraele s náboženskými představami jeho okolí*. Religio: Revue pro religionistiku. 2000, č. 1, str. 91.

⁴⁰ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 282.

⁴¹ HELLER, *Zápas Izraele s náboženskými představami jeho okolí*, str. 88-92.

události, od té doby na takovém místě bylo možno vejít ve styk se zvláštní bytostí. To ho poté střežila, mohlo se jednat např. o skřítku, démona nebo třeba místního bůžka. Tohoto místního strážce je možno si naklonit různými oběťmi, a pokud je s dary spokojen, získat od něj ochranu či požehnání. „*Postupem času tu vzniká božiště, obětiště s oltářem či až i posvátný okrsek. Jen zřídka má ovšem takový místní bůžek chrám či stálého kněze.*“⁴² Tito bůžkové většinou nemají vlastní jména, ale nazývají se podle místa působiště – „*říká se jim třeba „bůh betelský“ (el betel – „bůh domu božího,“ Gn 31,13) nebo „bůh rojský“ (el-rói – „bůh mého vidění,“ Gn 16,14). Ale častěji se užívá slůvka ba'al, doslova „vlastník.*“⁴³

2. Náboženství pastevců

„*Tito pastevcí, zvaní také nomádi či beduíni, se do kulturní, tj. obdělávané země tlačí z pouště, a to v rámci pravidelného střídání pastvin čili transhumance.*“⁴⁴ V době dešťů pasou svá stáda v horách, v době sucha sestupují do údolí, kde jsou studny, u nichž mohou svá stáda napojit. Pasou je zde na požatých polích, která ovšem patří zemědělcům, což vyvolávalo napětí. Rekonstrukce tohoto náboženství je obtížná, jde převážně o nepřímé důkazy, jako jsou teoforní elementy v osobních jménech apod. Ve většině pasteveckých společností převládá totemismus, jedná se o uctívání nějakého posvátného zvířete jako božského předka kmene. Ve starém Kanaánu se totemismus vyskytoval mezi pastevcí také. Totemismus byl jedním ze systémů náboženství, se kterým se museli Izraelité při příchodu do Kanaánu vyrovnávat. Jeden z důkazů můžeme vidět v Hospodinově uctívání v podobě býka, které zavedl Jarobeám/Jeroboam, který byl prvním králem severního Izraele. Nejedná se však o první zmínku o zpodobnění telete, kterou můžeme ve Starém zákoně nalézt, připomeňme si například Ex 32, kde se vypráví o býkovi, kterého postavil Áron izraelitům na poušti. Jednou z forem totemismu je manismus, kdy pastevcí uctívají svého předka, který je chrání a vede a současně je jejich božským předkem či příbuzným nebo dokonce bratrem. Božský předek je hlavním bohem pastevců, kterého nosili všude sebou. Ať už šlo o nějaký symbol či sošku. „*Názorným příkladem je Ráchel, která ukradla rodinné bůžky – terafim – svému otci Lábanovi a s nimi i jejich požehnání a zřejmě i garanci*

⁴² HELLER, *Zápas Izraele s náboženskými představami jeho okolí.*, str. 89.

⁴³ HELLER, *Zápas Izraele s náboženskými představami jeho okolí.*, str. 90.

⁴⁴ HELLER, *Zápas Izraele s náboženskými představami jeho okolí.*, str. 90.

dědické posloupnosti (Gn 31). Jákob o tom nevěděl, a když se to později dozvěděl, zakopal je pod posvátným stromem v Betel (Gn 35,4).“⁴⁵

3. Náboženství zemědělců

Kanaánští zemědělci byli starousedlíky, žili hlavně v nížinách mezi horami či v úrodnějších rovinách, kde bylo zemi možno obdělávat, jelikož se zde daly najít prameny, kolem nichž obvykle zakládali osady. Zemědělci byli odkázáni na déšť. Není proto podivné, že nejhlavnějším božstvem panteonu se stává bůh, který dává déšť, déšť je tak v této oblasti symbolem života a hojnosti. „*Voda, přicházející v podobě dešťů shůry, je oživující silou celé přírody, ba přímo ztělesněním života. Kdežto sucho a poušť jsou synonyma smrti.*“⁴⁶ To že bylo období dešťů pouze půl roku a druhou půlku sucho, si vysvětlovali tím, že bůh dešťů druhou půlku roku působit nemůže, jelikož byl uvržen do podsvětí. Zemědělci se tudíž snaží magickými rituály zajistit, aby příslušné božstvo bylo znovu oživeno a začalo opět dávat déšť. K tomuto účelu slouží tzv. jarní slavnosti, které se slaví na počátku vegetačního období, což je podle našeho kalendáře na podzim. Rituály jsou prováděny se záměrem zajistit plodnost přírody na další období, díky symbolickému přemožení smrti a následnému znovuzrození boha deště.

I ve starém Orientu se setkáme s těmito typy bohů. „*V Egyptě to byl především Min, v Mezopotámii Dumuzi a Ningišzida, ve starém Kenaánu Dagan, tj. „Obilí.“ Byl však vytlačen a vystřídán asi v druhé půli druhého tisíciletí jakýmsi kanaánským dešťodárcem po výtce, syrským bohem počasí Hadadem, který však byl téměř napořád uctíván po jménem či předněji titulem „Baal,“ tj. (božský) Vlastník či Pán.*“⁴⁷ Bohové Kanaánu za různé úkony a oběti zaručovali úrodnost polí a plodnost stád i obyvatel.

⁴⁵ HELLER, *Zápas Izraele s náboženskými představami jeho okolí*, str. 90.

⁴⁶ HELLER, *Zápas Izraele s náboženskými představami jeho okolí*, str. 91.

⁴⁷ HELLER, *Zápas Izraele s náboženskými představami jeho okolí*, str. 91.

2. Náboženství v Izraeli

Izraelité přišli do země zaslíbené někdy ve 13. století př. n. l., ve chvíli, kdy byla egyptská nadvláda již spíše formální. Území, kde se usadili, leží ve středu krajin, které jsou díky své strategické poloze a přírodnímu bohatství vhodné pro budování státu. Také to ale znamená, že se Kanaán stával cílem mnoha mocenských střetů. Tyto neustálé posuny hranic nově vznikajících útvarů úzce souvisely i s formováním náboženství uvnitř států.

Ve své zemi zaslíbené se museli Izraelité vyrovnat s několika změnami. Jednou z nich byl přechod od kočovného života k usedlému, od pastevectví k zemědělství, ale ovlivňovaly ho také zvyklosti nového prostředí a náboženské představy okolních národů. Bohové národů sídlících v okolí Izraele, byli bohy, kteří měli pouze omezenou pravomoc, a ta se vázala k určitému místu. Když Izraelité přišli do Kanaánu, našli – od jihu po sever - odlišné a nezávislé místní baalovské kultury, které byly vytvořeny na vyvýšených místech země. Zde byl baal uctíván, aby poskytoval srážky a plodnost, což bylo jeho specifickou funkcí. Izraelité se potřebovali naučit novým způsobům života, nebyli již kočovníky, nýbrž se usídlili na jednom místě. Těmto způsobům se učili od domorodého obyvatelstva, které v zemi žilo dávno před jejich příchodem. Nové metody zemědělství, jež začali Izraelité přejímat, přejímali i rituály baalovských kultů. Hospodin se Izraeli osvědčil jako Bůh vhodný pro putování pouští, byl spolehlivým ochráncem svého lidu, takže se dalo předpokládat, že svůj vyvolený národ ochrání i v zemi, kterou jim zaslíbil. *„Ale vyrovná se místním Baalům, pokud jde o jejich odborné znalosti např. v zemědělství? Nebude jistější obracet se raději na ně a zajišťovat si úrodu jejich přízni? Hospodin při tom zůstane Bohem Izraele a povede dál jeho boje, ale není třeba zatahovat ho do každodenních všedních záležitostí.“*⁴⁸ Baal byl bohem deště a byl proto nedílnou součástí obdělávání úrodné půdy. JHVH, Bůh, který Izraelity prováděl na poušti, se náhle nezdál pro obdělávací rituály vhodný, Izraelité předpokládali, že mnohem lepších výsledků v zemědělství mohou dosáhnout uctíváním boha deště, jako okolní obyvatelstvo. Bohové Kanaánu za různé úkony a oběti zaručovali úrodnost polí a plodnost stád i lidí. Kult plodnosti baala a jeho manželky pronikly do nitra Izraele zcela nenásilným způsobem, a to navzdory Hospodinovým varováním a zákonům, které obřady plodnosti zakazovaly. A tak se začal Izrael sblížovat s místními bohy, jak můžeme číst na mnoha místech starozákonního textu. *„Vedle vyznavačů Baalových byli v Kanaanu i vyznavači Élovi, jak dosvědčují místní jména Bét-el, Jabne-el, Penú-el. Svědčí to o koexistenci dvou odlišných pospolitostí. Izrael svým*

⁴⁸ BÍČ, *Ze světa Starého Zákona I.*, str. 308.

jménem dokládá svou spřízněnost s élovci [jisrá-el = Bůh zápasí] a Hospodina klidně nazýval Él [srov. 'el šaddaj = Bůh všemocný Ex 6,3, 'el 'ēljón = Bůh nejvyšší Gn 14,18, 'el 'ólaim = Bůh věčný Gn 21,33, 'el chaj = Bůh živý Ž 42,3 84,3), protože jeho Bůh nebyl bezmocný bůžek odsouzený k tomu, aby trávil vždy polovinu roku ve podsvětí, neschopný pomoci sám sobě, omezený navíc jen na úzce vymezený prostor.“⁴⁹

Když se Izraelité obrátili zády k Hospodinu a začali provozovat baalovské obřady společně s Kanaánci, začalo národu hrozit nebezpečí, že by mohlo dojít k jejich asimilaci a ztratili by svou identitu. Časem Kanaánci dokonce využili příležitost a pokusili se získat zpět to, co jim dříve patřilo a začali Izraelity utlačovat. Ti se rozvzpomněli na Hospodina a začali se k němu opět modlit a prosit o pomoc. Na pomoc jim Hospodin povolal soudce, kteří vyvedli svůj lid z útlaku Kanaánců, nechali zrušit jejich kultury a Izraelité se díky nim obrátili k Hospodinu. Brzy poté ale Izraelité znovu podlehli svodům neizraelských bohů a odvrátili se od Hospodina. A tak i nadále docházelo k neustávajícímu soupeření mezi bohy Kanaánu a Hospodinem. Takto nám alespoň situaci nastiňuje biblická kniha Soudců.

V době železné I můžeme pozorovat snížení počtu měst a sídlišť v nížinách. Znovu osídlená města mají nyní vesnický charakter a přibývá osídlení na horách. V této době existovalo mnoho kultických budov, nejvíce jich bylo nalezeno v pobřežních městech nebo ve vnitrozemských enklávách, existovala zde tradice městského chrámu. Panteony ve městech byly nyní mnohem redukovánější. Ve vesnických sídlištích na vysočině rané doby železné nebyly dosud nalezeny žádné chrámy. Na venkovských kultických místech byly vztyčené kameny. „*Nasvědčuje to tomu, že náklady, na trvalý celospolečenský („oficiální“) chrámový kult, se šetřilo a namísto toho se provozoval rodinný domácí kult a místní kult ve svatyních pod širým nebem „na návrších.“*⁵⁰

Po odchodu Egypťanů vliv egyptských božstev (Ptah, Hathor) ustupuje. Významu nabývá lokální a domácí kult. V této době se takřka bez výjimky objevují božstva mužů typu trůnícího Ela nebo válčícího Baala. Na figurky bronzových býků v této době narazíme jen zřídka. Býk byl symbolickým zvířetem boha typu Baala/Hadada. Většina předmětů pro kultické potřeby se v této době vyráběla z hlíny, která byla levným materiálem. Typické jsou antropomorfní bohyně, většinou nahé, někdy držící dítě. Kvůli špatné sociálně-ekonomické situaci na vesnicích, se v těchto oblastech vyskytuje méně rozvinutý panteon s menším počtem božstev, mohl zde být pěstován i kult předků.⁵¹

⁴⁹ BIČ, *Ze světa Starého zákona I*, str. 59.

⁵⁰ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 155.

⁵¹ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str.156.

Izrael byl v době železné I podle hypotézy Martina Notha sdružen do sakrálního svazu kmenů – amfiktyonii- v konečné podobě tvořeného dvanácti kmeny, jenž byl společenstvím žijící kolem centrální svatyně JHVH – schrány. Hlavním úkolem tohoto kmenového svazu měla být péče o svatyni a její správa. Proti tomu se staví opoziční názory, že není známa žádná společná svatyně pro tyto kmeny ani schrána jako kultické místo. „*Společnost obývajících vnitrozemí Palestiny, tvořena neznámým počtem jednotlivých kmenů, nebyla žádným „celoizraelským“ kultickým společenstvím. Každý klan, každý rod a každá rodina byly ve věcech kultu odkázány na vlastní místní či rodinné tradice a jejich pěstování v domácím či lokálně významném kultickém místě. S profesionálními kněžími nebo kněžkami lze počítat jen ve výjimečných případech. Vykonávání kultických záležitostí spadalo do kompetence představitelů rodin, rodů nebo klanů, nanejvýš lze myslet (v analogii k putujícím řemeslníkům a snad Sd 17) na putující kněze, kteří své služby nabízeli na prodej.*“⁵²

V době železné IB je zaznamenán nárůst osídlení. V této době vznikají klany, kmeny a kmenové svazy, které měly své vůdce. O tomto uspořádání se můžeme dozvědět i v knize soudců. Ve vnitrozemí byla společnost organizovaná do kmenů, každý kmen byl politicky a vojensky závislý na iniciativě vůdce. Je možné, že místní kmeny, které se ocitly v nebezpečí, začaly tvořit aliance. Poté, co se kmeny spojily do svazů, začíná vznikat potřeba jednoho společného boha-ochránce. Upřednostňováno bylo kmenové božstvo toho, kdo stál v čele kmenů, tento bůh se stal ochráncem nového útvaru a později se stal bohem státním. Tento post, který vznikl v západním a východním Jordánsku byl bez výjimky obsazen bohem mužského pohlaví. Zároveň zůstal tento bůh spojen s postem krále a jeho územními nároky. Když se časem stal tento bůh nejvyšším bohem státního panteonu ostatní božstva tohoto útvaru byla tomuto hlavnímu bohu (případně i jeho manželce) podřízena. Tento bůh, společně se svým králem, byl i při jeho válečných taženích. Na dobytých místech byly vyplněny svatyně místních bohů a hlavní královské božstvo, které táhlo společně s králem, si svatyně na dobytém území přivlastnilo, čímž byla manifestována jeho převaha.

Když král vystavěl svou novou rezidenci, zřídil zde i sídlo pro svého státního boha. Byl zde tedy postaven chrám nejvyššímu bohu. „*Pro chrám či chrámy oficiálního kultu severního království neexistují žádné srovnatelné biblické zprávy, protože jeruzalémský chrám je biblickými autory a redaktory označován za jediné legitimní místo kultu severního a jižního*

⁵² BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 158.

království.⁵³ Kult v severním Izraeli je považován za odpadlický, a to od doby Jarobeáma I., který nechal ve dvou svatyních – v Bét-Elu a Danu - vztyčit zlaté býčky.⁵⁴

Kult

Důležitou složkou náboženského života je kult. Jedná se o praktickou stránku náboženství, v jejímž středu je služba bohům. V Izraeli existovalo několik různých forem kultu.

Rozlišení kultů:⁵⁵

- Kult oficiální

Oficiální kult je kultem centrálním, nadregionálním, kultem na úrovni města či státu. Jedná se o kult, který je financovaný králem. Ceremoniály se odehrávaly na ústředních místech kultu, kde se nacházel oltář, chrám či chrámy, a byl v péči stálého kněžstva. Uctívání zde byli státní bohové, zvláště nejvyšší bůh státu.

- Kult místní

Pro Kanaán doby železné byla typická posvátná návrší (hebr. bamot⁵⁶), která jsou několikrát zmiňována ve Starém zákoně (např. v Nu 33,52; 1Kr 15,14). Můžeme zde najít i svatyně, ty se nacházely pod širým nebem a nabývaly regionálního významu či kultovní místa s oltáři. Někdy se tato kultovní místa mohla skládat i z více staveb nebo naopak se mohlo jednat pouze o zákoutí. Zde: „*se pěstoval vesnicko-venkovský lokální kult rodin, příbuzenských klanů, rodových svazů, resp. jejich představitelů.*“⁵⁷ Tato kultovní místa neměla kněžích.

- Kult domácí

Jednalo se o osobní zbožnost jednotlivých rodin, jež se většinou odehrávala v domácnostech. Tento kult byl zasvěcen předkům nebo osobnímu božstvu rodiny. Stopy kultu předků i rodinného kultu můžeme v Kanaánu doložit od nejranější doby archeologickými nálezy a ikonografií.

„Pro starší období lze podle tradice o praotcích Abrahámovi, Izákovi a Jákobovi i podle náboženství aramejských a arabských polo-kočovníků pozdější doby usuzovat, že jednotlivci vzývali svá osobní božstva. Tak lze rozumět výrazům “Bůh Abrahámův,“ Strach Izákův,“ “Mocný Jákobův.“ Tato božstva či spíše projevy božské moci byly uctívány zvláště na určitých místech, u posvátných stromů, studnic apod.; jejich moc byla znázorňována kamennými sloupky

⁵³ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 126.

⁵⁴ Viz. kapitola 7 - Býk ve starém Orientu.

⁵⁵ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 88-90.

⁵⁶ Bamot znamená výšinu, patrně šlo o božiště na vrcholcích kopců.

⁵⁷ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 89.

a udržována tím, že byly potírány olejem.⁵⁸ Šlo o jednoduchý kult, jelikož nepotřeboval kněží ani chrámy.

Dále můžeme kult rozdělit na:

- Sváteční
„Při svátcích a o svátečním čase se v ústředních chrámech, ale také v regionálních kultických místech, uplatňují zvláštní sváteční rituály a liturgie, které jsou sladěny s danou příležitostí.“⁵⁹
- Každodenní
Každodenní rituály byly spíše rutinní záležitostmi, než že by byly provázeny bujarými oslavami.

Důležitými ohnisky náboženského života pro člověka v době železné, které umožňovaly setkávání se s oficiálním kultem, byly poutě. Během poutí, při nichž se slavily svátky, se konaly na kultických místech hostiny, při nichž se lidé setkávali a společně jedli.

Reorganizace kultu

Na přelomu 9. a 8. století př. n. l. se v severním Izraeli centralizoval kult, jak můžeme vidět z nálezů v Megidu. Kultická místa s malými svatyněmi, která se nacházela např. v Tel Amalu u Bét Šeánu nebo v Taanachu v Jizreelském údolí, zmizela na počátku 8. století př. n. l. *„Z archeologického hlediska se na žádném nalezišti na celém území severního království dosud neprokázala kontinuita kultické činnosti od mladší doby železné IIA po starší dobu železnou IIB.“⁶⁰* Z toho můžeme usuzovat, že v prvním polovině 8. století př. n. l. prošel kult severního Izraele proměnou.

V době železné IIA dochází k důležitým změnám, jedná se o dobu reurbanizace a začíná být zřetelný narůstající rozdíl mezi jihem a severem. Již v 10. století př. n. l. začala reurbanizace na severu, v této době zde vzniklo severoizraelské království, na jihu ji můžeme pozorovat až v 9. století př. n. l. *„To, že vývoj v zemi Izraele rychle postupoval od vesnické kultury a kmenových sídel v čele s vůdcem (doba železná IA) přes rostoucí hustotu sídlišť a znovu vznikají města až po království kmenů a kmenových svazů (doba železná IIA) a státy (jakožto politickou organizační formu městských společností (doba železná IIB), lze přisoudit více faktorům:“⁶¹*

1. Kanaán nebyla pod politickou nadvládou.

⁵⁸ SEGERT, Stanislav. *Starověké dějiny Židů*. Praha: Svoboda, 1995, str. 62.

⁵⁹ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 89.

⁶⁰ FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království: archeologie a dějiny severního Izraele*. Přeložil Marie ČAPKOVÁ. V Praze: Vyšehrad, 2016. Teologie (Vyšehrad), str. 169.

⁶¹ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 127.

2. Z fénického hospodářského rozmachu profitovalo celé pobřeží i sever země, docházelo k intenzivnější spolupráci s nížinami, budovala se města a docházelo i k nadregionální spolupráci.
3. Instrukce království, reurbanizace a rozvoj administrativního aparátu mohl navazovat na tradice pozdní doby bronzové, které zde nikdy nezánikly. Tyto tradice však byly modifikovány a dále rozvinuty vznikem územních států.

Doba železná je sice dobou zvětšování sídlišť a rozmachu městské kultury, ale chybějí nám v ní městské chrámy. Lze to vysvětlit několika důvody: pokud se obrátíme k biblickým textům najdeme zde vznik severního a jižního království, tudíž je možné, že státy provozovaly pouze chrámy oficiálního „národního“ kultu státu. Obecně lze ale říci, že obyvatelstvo nových měst tvořilo vesnické obyvatelstvo, jenž provozovalo domácí kult v domě a lokální ve venkovních svatyních v okolí. Proto se nezdálo nutné zakládat kult oficiální. „*To znamená, že: (1.) náboženské tradice městských států pozdní doby bronzové ve městech doby železné II již nepokračovaly bez přerušení a že (2.) náboženské tradice vysočiny pozdní doby bronzové a doby železné I se spolu s lidmi „přistěhovaly“ do nových měst. Různé místní kultické tradice a tradice rodin, klanů a rodů se tudíž dále pěstovaly v domě nebo místní svatyni.*“⁶²

V místních kultech chybí kovové figurky, jsou však v oblibě schránky z terakoty na sošky bohů. Proto se v této době ještě rozhodně nemůže přiklánět k nevoli vůči zobrazování, kterou nám představuje Starý zákon.

Jak už bylo řečeno se vznikem kmenových svazů během doby železné IIB se začala objevovat potřeba společného boha-ochránce. Díky tomu mohlo dojít k vytváření božských rodin. Nejvyšší úcty se přičítalo vůdčímu božstvu dominujícího kmene. Pokud byly kmeny stejně silné, mohlo dojít ke splnutí obou božstev, tak se z obyčejného místního boha, stalo božstvo držící patronát nad několika kmeny a později nad státním zřízením. Z lokálních bohů klanů či rodů se stali bohové dynastií či územních států. Tak se pravděpodobně z JHVH ze Samaří stal nejvyšší bůh severoizraelského panteonu. Reálný kult byl polyteistickým (Baal, Ašera, Hor, Bes).⁶³

Kult v Severním Izraeli v 9. století př. n. l. ještě nebyl centralizován. A o kultu v Samaří nám chybí archeologické důkazy. Kultické doklady nám však může poskytnout Megido. Je zde doložen centrální chrám, který sloužil od 2. tisíciletí př. n. l. až do začátku 10. století, kdy byl

⁶² BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 159.

⁶³ Srov. kapitola 3 - Onomastické nápisy.

zničen, dále zde byla nalezena malá, lokální kultická místa, která byla rozeseta po městě. Dále malá svatyně v obytném komplexu u brány a kultická místnost ve východní části naleziště. Překvapující je, že kultická místa z doby železné IIB v Megidu neexistují. Z toho lze usuzovat, že mohlo v 8. století př. n. l. v Izraeli docházet k jisté centralizaci kultu.⁶⁴

V době železné IIB dochází k ekonomickému prohloubení mezi severem a jihem. Podle nynějších důkazů se jeví, že říše Jarobeám I. byla státem kmenových svazů rolníků a chovatelů dobytka ze středu Kanaánu, jehož centrum se stěhovalo. Šlo tedy o malý státek na vysočině. To se změnilo až s Omrího nástupem na trůn a vznikem nového hlavního města Samaří. Kdy Samaří sloužilo k zachování kontinuity mezi kmeny ve vnitrozemí. Města navazovala na kulturní tradici doby bronzové a věnovala se dálkovému obchodu.

Demografické složení:

O obyvatelstvu severního Izraele můžeme říct, že bylo heterogenního charakteru, všechny skupiny, které v tomto státě můžeme nalézt v nížině, patří k původnímu obyvatelstvu Kanaánu. Osídlení samařské vysočiny také souviselo s nomádkým obyvatelstvem, které se zde usadilo během doby železné I. To znamená, že Izraelité žili na vysočině, kdežto Kanaánci v nížině. Izrael byl v polovině 8. století př. n. l., čili v době jeho největší prosperity hustě obydlen,⁶⁵ proto bylo možno z obyvatelstva severního Izraele vyčlenit pracovní síly, které budovaly stavby, aniž by byla ohrožena zemědělská produkce. Odhaduje se, že tu v této době žilo 350 000 obyvatel, což bylo třikrát více než v té době počet obyvatel Judska.⁶⁶ Omríovci expandovali do okolních zemí ve snaze upevnit své postavení. V této době, kdy vznikají kolem Izraele konkurenční království, si Izrael potřeboval vytyčit hranice. Také bylo velmi důležité zajistit si loajalitu obyvatelstva. Proto se Omríovci snažili podrobit si své obyvatelstvo v nížině a v okrajových oblastech na východě a severu. Jednalo se o strategické oblasti, které se později staly oporou hospodářství severního království, poskytovaly totiž lidské zdroje pro vojenská tažení a možnost ovládnout významné obchodní cesty Levanty.

Severní Izrael, jak již bylo řečeno, se vyznačoval svou demografickou a kulturní rozmanitostí, proto se zdá pravděpodobné, že monumentální stavební činnost za Omríovců mohla plnit kromě role vojenské a administrativní ještě jinou roli. Výstavba pevností měla několik účelů.

⁶⁴ FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 144.

⁶⁵ „*Odhad počtu obyvatel vychází z výsledků svrchního sběru. Pokud se provede náležitě, může soubor keramických střepů na dané lokalitě objasnit rozlohu sídla v každém období osídlení. Pro všechna sídla tak lze pro dané období nakreslit mapu osídlení, rozřadit je podle rozlohy a vypočítat jejich celkovou zastavěnou plochu. Úhrnný počet obyvatel se spočítá pomocí koeficientu hustoty (počet lidí žijících na jednom zastavěném hektaru v tradičních předmoderních městech a vesnicích).*“ FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 137.

⁶⁶ FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 138.

1. „Fungovaly jako správní centra a pevnosti v blízkosti hranic omríovského království.
2. Měly za cíl podrobit si „neizraelské“ obyvatelstvo v království (což ve skutečnosti znamená obyvatele mimo vysočinu).
3. Sloužily propagandě dynastie panující z vysočiny a její snaze o legitimitu.“⁶⁷

Skutečným cílem tedy bylo vzbudit v obyvatelstvu respekt, případně ho zastrašit. Pro udržení stability v zemi se severoizraelští králové pravděpodobně ani nepokoušeli o změnu venkovského systému domorodého obyvatelstva.⁶⁸

„V Izraeli stejně jako v Judsku, reorganizace kultu pravděpodobně souvisela též s počátkem kompilace svatých písem v centrálních králem ovládaných svatyních, jako např. v Bét-Elu.“⁶⁹ Příběhy o vůdcích zachraňujících Izrael, mohly být psány v různých svatyních (v Samaří, Penúelu, Bét-Elu) ve stejnou dobu a zpracovaný materiál z každé z těchto svatyní mohl obsahovat jinou místní tradici. „Některé tradiční náměty se patrně udržovaly ve svatyních a v kněžských kruzích. Tak vyprávějí o dvanácti kamenech, které představitelé dvanácti izraelských kmenů vynesli z vyschlého dna Jordánu a postavili do kruhu na jeho západním břehu, se patrně udržovalo v živé tradici právě ve svatyni nazvané Galgal, „kruh,“ jež si podržela svůj význam jako shromaždiště izraelských kmenů po mnoho staletí.“⁷⁰ Důležitou byla i svatyně v Síchemu, kde Izraelci uzavřeli smlouvu se svým Bohem. Tato svatyně pak po staletí byla nejvýznamnějším izraelským náboženským střediskem. Jak již víme, reorganizace kultu v 8. století př. n. l. se neomezila pouze na jediný chrám, kterým by pravděpodobně byl ten v Samaří, mohlo tak vzniknout několik příběhů o minulosti Izraele. Jinak tomu bylo v Judsku, kde na konci 7. století př. n. l. vznikl jediný příběh zastřešující izraelskou celou historii.⁷¹

Středisko oficiálního kultu se měnilo společně se stěhováním královského dvora. V době Omrího dochází k rozšíření malého horského státečku – severního Izraele - daleko za jeho hranice. Rozšířil se až do Zajordánie, do Jizreelské roviny i do Galieje. S rozšiřováním území se rozšiřuje i vliv izraelského státního Boha.⁷² Jakým způsobem králové změny místního hlavního boha prováděli a zda se to vůbec dotýkalo místního obyvatelstva, nejsme schopni říct. „Podobně těžké je určit, zda uctívání JHVH a jeho vymezení vůči Hadadovi/Baalovi má kořeny

⁶⁷ FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 139.

⁶⁸ FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 137-140.

⁶⁹ FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 170.

⁷⁰ SEGERT, Stanislav. *Starověké dějiny Židů*. Praha: Svoboda, 1995, str. 68.

⁷¹ FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 171.

⁷² BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 171.

*právě zde, mj. proto, že tito bohové mohli být, jakožto bohové počasí, spřízněni a také ztotožňováni.*⁷³

Očekávali bychom, že při stavbě nového významného hlavního města, jako bylo Omriovské Samaří, bude v tomto hlavním městě postaven i chrám, který bude zasvěcen bohu státního kultu. V textu Starého zíkona se však žádná taková zmínka nenachází. Ke stavbě chrámu v Samaří došlo až za vlády Omriho syna Achaba. Chrám, který byl Achabem vybudován, ale neměl sloužit Hospodinu, nýbrž byl zasvěcen Baalovi a byl zde umístěn i posvátný kůl-ašera (1Kr 16,33; 2Kr 13,6). Za Jehúa měl být chrám i kůl zničen (2Kr 10,18-27), ale podle 2Kr 13,6 v době Joachaze, Jehúova syna, ašera ještě stála. Ostraka nám dokládají přítomnost Baala na tomto místě. Oficiální kult JHVH se v severním Izraeli zřejmě konal ve svatyních mimo města. Archeologické nálezy, jenž známe z doby železné IIB tuto teorii potvrzují, jelikož se v této době chrámy ve městech nalezneme jen zřídka.⁷⁴ „*Vyplenění zařízení kultu JHVH ve východojordánském Nebó moábským králem Měšou (Měšova stěla, pol. 9. století př. n. l.) svědčí o tom, že na izraelském území existoval oficiální kult státního boha JHVH také mimo hlavní město či rezidenci.*“⁷⁵

Ještě v 9. a 8. století př. n.l., zdá se, byl severní Izrael i Judsko silně ovlivňován Egyptem a jeho náboženskými tradicemi. Na území obou států můžeme nalézt četné Egyptské náboženské symboly, hlavně amulety. Izraelité byli nejspíše ovlivněni i egyptskou královskou ideologií a prvky slunečního kultu měly v Izraeli i v Judsku zřejmě velký úspěch. Izraelité od Egypta pravděpodobně přejali i formu vlády – respektive spoluvlády. Tuto formu vlády, kdy jsou na trůnu dva králové, kteří vládou společně stejnému území, známe právě z Egypta. Jednalo se o stávajícího krále, který byl ochoten se podělit o svou moc. Většinou byl spoluvladařem jeho syn nebo nástupce. Vůbec poprvé můžeme tento systém spoluvlády pozorovat v severní Izraeli mezi 9. a 8. stoletím př. n. l.

Tento typ vlády v Egyptě nejspíše vznikl. Praxi spoluvlády můžeme pozorovat již v době 12. dynastie. a opět se objevuje v době dynastie 18. a 19.⁷⁶ Podle Shei byl i Izraelský královský dvůr formován dle Egyptského vzoru, alespoň tedy některé z dvorních praktik.⁷⁷

V 9. století př. n. l. se stal Týr, fénický městský stát, nesmírně silným. Jeho obchodní vliv se šířil i do států v jeho okolí, které s ním uzavíraly politické aliance, jejichž potvrzením,

⁷³ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 171.

⁷⁴ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 176.

⁷⁵ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 176.

⁷⁶ ŠEBESTOVÁ, V., *Samařská ostraka, jejich funkce a vztah ke Starému zákonu*. Praha, 2015., str. 25.

⁷⁷ SHEA, William H., *Israelite Chronology and the Samaria Ostraca*. In: *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*. Bd. 101, H. 1 (1985), str. 14.

se stalo přijetí kultu fénického národního boha Melkarta. Království severního Izraele, jenž bylo geograficky i ekonomicky blízke Týru, mohlo sotva zůstat nedotčeným.⁷⁸

Spojení mezi Izraelem a Týrem bylo uzavřeno díky sňatku Achaba, krále severního Izraele a Jezábel, fénické princezny. Pravděpodobně z toho důvodu nechal Achab v hlavním městě Samaří založit sjednocený a silný kult boha Baala fénického a Ašery, ke kterému byl povolán četný kultický personál. Díky přičinění Achabovy manželky Jezábel se Baalův kult šířil z hlavního města Samaří po celé zemi a ohrožoval identitu Izraelů. Jezábel velice podporovala Baalův kult a jeho kněžstvo a neštítala se kvůli svým záměrům sáhnout i ke krajním prostředkům. Proroci Baala a Ašery byli mnohem početnější a začali bořit oltáře Hospodina, jeho proroky pronásledovali a vraždili. Mnoho z nich proto uteklo, aby si uchovali život. Baalův kult byl také založen na vyvýšených místech země.⁷⁹ Dopad tohoto kultu musel být obrovský, pravděpodobně došlo k velkému odpadnutí od Hospodina. Bylo nevyhnutelné, že dojde k otázce, který z bohů je silnější, zda Baal nebo Hospodin.

Tohoto úkolu se chopil prorok Eliáš, který se k Baalovskému kultu i k jeho prorokům stavěl velmi negativně. K tomuto porovnání sil došlo na hoře Karmel, kde se na Eliášovu žádost shromáždili všichni proroci, jenž sloužili Baalovi a Ašeře. Každá ze stran, zde postavila pro svého boha oltář a na něj svému bohu položila oběť (býka). Pak volali ke svým bohům, aby jejich oběť zapálili. Baal na volání svých proroků nereagoval, zato Hospodin zareagoval ihned a svou oběť zapálil. Lidé, kteří to viděli, poklekli a počali se modlit k Hospodinu. Pak všechny proroky Baala chytily a pobili je. Když se to dozvěděla Jezábel rozzuřila a Eliáš se musel uchýlit do ústraní.⁸⁰

Nějakou dobu poté, se se situací, kdy je ohrožena víra v Hospodina, vypořádává Eliáš. Eliáš, podněcuje vzpuru proti domu Omrího, který je vyvražděn rukou Jehúovou. Jehú pak zničil Baalovy proroky i jeho chrám v Samaří. I přes tuto násilnou vzpuru zůstávali Baal a Ašera důležitými bohy v Izraeli až do exilu.⁸¹

„Oficiální kult severního království a královského domu sice skončil politickým zánikem říše okolo Samaří, přesto i nadále žili v zemi Izraelci. Takže kult JHVH mohl pokračovat v lokální svatyni.“⁸²

2.1. El

⁷⁸ OLDENBURG, Ulf. *The conflict between El and Ba'al in Canaanite religion*. Leiden: E. J. Brill, 1969, str. 178.

⁷⁹ OLDENBURG, *The Conflict Between El and Ba'al in Canaanite Religion*, str. 180.

⁸⁰ FINKELSTEIN, Israel a Neil Asher SILBERMAN. *Objevování Bible: Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*. Vyd. 2. Přeložil Marie ČAPKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 2010. Teologie (Vyšehrad), str. 158.

⁸¹ OLDENBURG, *The Conflict Between El and Ba'al in Canaanite Religion*, str. 178.

⁸² BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 181.

El stojí v čele ugaritského panteonu, byl vládcem a otcem bohů. Je překvapivé, že i když tento bůh stojí v čele panteonu, hraje v ugaritských náboženských textech překvapivě malou roli. El je velmi málo aktivním, ale i přes jeho pramalou aktivitu je z textů jasné, že je hlavou ugaritského panteonu. „El bývá titulován jako Král (mlk) a Stvořitel stvořeného bny bbnwt (přesněji však biologickou metaforou: ploditel zplozeného) a ab šnm, otec let (tedy ten, který kontroluje čas – což je další velmi důležitá charakteristika nejvyššího boha). El je dále ab adm, otec člověka/Člověka; Stehlík se kloní k názoru, že je míněn Člověk – ten první člověk, tedy Adam a archetyp božského krále.“⁸³

Jedná se o boha prasemitského, který předsedá shromáždění bohů ugaritského panteonu, rozhoduje v jejich sporech a udílí jim jejich léna. Ostatní bohové mu vzdávají poctu, jako svému králi. Bohové Ugaritu potřebují svolení nejvyššího boha Ela k akcím, které chtějí podniknout proti jiným bohům. Jeho vládě podléhali i králové a jejich prostřednictvím se jeho vliv šířil do mezilidských vztahů. Bděl nad dodržováním etických norem.

Pro Ela je typický odstup od teomachie ostatních bohů, El je většinu času pasivním bohem, pokud nezačne být jeho zásah potřebným. El je hlavou boží rodiny a jeho družkou je bohyně Ašera, oba stojí nad třemi bohy, kteří spolu mají spory: Jamem, Mótem a Baalem. Bohyně v této době vůbec nebyly bezvýznamné,⁸⁴ Elova družka bohyně Ašera měla rozhodující slovo při jmenování následníka božského trůnu.⁸⁵

Bůh El sídlí u pramene dvou řek, jedná se o horu, ze které vytékají dva proudy, obtékající zemi, která má tvar ostrova. Sídlo boha Ela se tedy nachází uprostřed kosmu. Jiný výraz, který můžeme použít pro označení Elova sídla je „světová hora,“ zde se schází všichni bohové a zde jim El předsedá.

V Ugaritu se našlo vyobrazení starce s plnovousem ve splývavém rouchu, který sedí na trůnu. Na hlavě má posazenou korunu, na které jsou býčí rohy, jde o obvyklý odznak ugaritských bohů. Badatelé se shodují na tom, že jde o vyobrazení boha El.⁸⁶

2.2. Baal

⁸³ STEHLÍK, Ondřej. *Ugaritské náboženské texty: kanaanské mýty, legendy, žalmy, liturgie, věštby a zařikávání pozdní doby bronzové*. Praha: Vyšehrad, 2003. Světová náboženství (Vyšehrad), str. 61.

⁸⁴ Srov. kapitola 3 – Onomastické nápisy, kapitola 6 – Kuntillet Adžrud.

⁸⁵ STEHLÍK, *Ugaritské náboženské texty*, str. 61.

⁸⁶ Zde by mohla existovat souvislost s ostrakonem ze Samaří č. 41.

„Apelativní význam si výraz „baal“ zachoval vždycky. Ale asi jako Izraelci užívali místo propria „JHVH“ apelativum Adonaj /“mé panstvo“/ a Babyloňané místo propria Marduk apelativa „Bel“ /“Pán“/, tak se Baal stalo trvalým označením boha bouře a deště Hadada.“⁸⁷

Bůh Hadad – jde pravděpodobně o jméno semitského původu znamenající hřmít. S aramejskou vlnou přišla do Mezopotámie a později i do Kanaánu, kde Hadad převzal funkci staršího boha Dagona, většinou již pod novým jménem Baal. Předchůdcem Baala a původním božstvem plodnosti byl bůh Dagan, proto je Baal někdy označován jako syn Daganův, nejde ovšem o rodovou příslušnost, nýbrž je Baal označen jako dědic Daganovy funkce jako všeoploditele přírody a dárce deště. Jméno Dagan znamená v západo-semitských jazycích „obilí“ či „zrno.“ Je otázkou, nakolik převzal Baal, který byl původně bohem bouří, roli Dagona, který byl vegetativním bohem.⁸⁸

V popředí kanaánských náboženských představ, stojí bůh Baal. Baal označuje místní numen, božského vlastníka posvátného místa, božské či oblasti. „Jeho jméno značí Pána ve smyslu Vlastníka. Není tedy divu, že je převzal i Izrael, jak dosvědčují různá vlastní jména. Např. král Saul má vedle syna Jo-natana⁸⁹ také Eš-baala (1Pa 8,33). První svým jménem vyznává Hospodina (Jó- = Jahve), druhý Baala (proto změnila starší tradice jeho jméno na Íš-bošet, 2S 2,8; bošet = hanba, ostuda). I David, věrný vyznavač Hospodinův, měl syna Beel-jádu (= Baal poznal, 2Pa 14,6; změněno na El-jáda = Bůh poznal, 2S 5,16 1Pa 3,8). Známe dokonce jméno Baaljáší (2Pa 12,6), Baal je Hospodin; obě jména byla zřejmě chápána jako souznačná.“⁹⁰

Co se týče ugaritského panteonu⁹¹ Baal stojí o stupeň níže pod bohem El. Je jedním z bohů druhé generace, jež byla zplozena bohem Elem a jeho družkou bohyní Ašerou, tato generace bohů, je mnohem aktivnější než generace první (alespoň podle ugaritských textů, které byly nalezeny). Baal je především bohem bouře, jeho epiteton – rkb'ráp – jezdec na oblacích⁹², znamená, že jezdí na bouřkových mracích jako na voze.

Baal, dárce plodnosti, měl svého protivníka v bohu Mótovi, který byl bohem letního žáru, byl zosobnění smrti, což také znamená jeho jméno. Baal každoročně sestupuje do podsvětí

⁸⁷ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 299.

⁸⁸ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 302-305.

⁸⁹ Srov. ostrakon ze Samaří č. 45.

⁹⁰ BIČ, *Ze světa Starého zákona I*, str. 59.

⁹¹ „Baalské mýty byly v Izraeli zřejmě všeobecně známy, jak svědčí různé narážky, zvláště u proroků. Např. v knížce zvané Joel (= Hospodin je Bohem] jde o jasnou polemiku proti kanaánskému baalismu nebo zkanaanštěnému jahvismu. Jiný příklad, který názorně dokládá záměrnost, nikoli závislost starozákonních pisatelů: Ugaritáné vyznávali, že Alján-baal je živ (když se vrátil z podsvětí), proti tomu zdůrazňuje Jób, že jeho Vykupitel je živ (Jb 19,25). Není to nějaký bůžek, kterého je třeba teprve vykoupit.“ In: BIČ, *Ze světa Starého zákona I*, str. 59.

⁹² Srov. Žalm 68.

a v té době na zemi vše uvadá a usychá. Baalova žena, bohyně Anat se postaví proti Mótovi. „V strašlivém zápasu Móta přemůže, „mečem jej rozseká, řesetem přesije, ohněm spálí a mlýnem semele.“ Pak jej rozhodí po poli, zaseté sítěm vzkličí a Baal se vrací.“⁹³ Baal, Mót a Jam vedou zápas o vládu nad mikrokosmem. Tento boj symbolizuje stvoření světa bojem. „V ugaritském pojetí je takové tvoření velmi dynamické- svět byl stvořen zápasem se silami chaosu, ale tento zápas nikdy nekončí.“⁹⁴ Jde o nekončící zápas, kdy na jedné straně Baal představuje řád a proti němu stojí Mot a Jam, kteří se snaží tento křehký řád narušit chaosem, který symbolizují.

Družkou Baal je bohyně Anat,⁹⁵ která je bohyní boje a lásky. Anat je Baalovou největší zastánkyní a oporou. Zdá se, že Anat mohla být jednou z panenských bohyň lásky, jejichž panenství se cyklicky obnovovalo.

Baal má sídlo na hoře mrj m spn = „výšina Severu“ a odtud promlouvá hromovým hlasem. Z této hory vládne zemi, a zde si po výhře nad Jammem postavil palác. Tato hora udávala směr, kterým se stavěly svatyně Baalova kultu. Na hoře bylo významné obětiště. Baal byl nejvyšším a státním bohem Ugaritu, kde mu byl zasvěcen hlavní chrám.⁹⁶

2.3. Ašera

Ašera je manželkou boha El a pramatkou bohů. Můžeme ji znát i pod jmény Aṭirat, Ašertu či Ašratum. Ašera byla známa již v době Chamurapiho jako žena boha Amurru. Uctívána byla především Amorejci, kteří ji znali pod jménem Ašratum. Aṭirat se ve své prvotní podobě jeví jako bohyně dvou aspektů mladistvě erotického a mateřského. Její jméno se vysvětlovalo různě: „bud' od atr = 'šr = kráčet, tedy „Kráčející,“ nebo od arabského 'art = jasno, tedy „Jasná,“ nebo od arabského 'atara = volit, tedy „Vyvolená.“⁹⁷ Mnohem spíše jde ale o odvozeninu 'tr = místo, které bylo posvátné čili svatyně, „srv. akkadské aširtum či eširtum, ugaritské 'tr, fénické 'šr a 'šrh.“⁹⁸ Ašeřin titul je Qadšu = „svatost“ či svatyně i známá okolnost, že posvátná místa bývala vyznačena zvláštními kůly- ašerami.

Podle textů nalezených v Ugaritu, je družkou boha El⁹⁹ a má na svého manžela, který je hlavou celého ugaritského panteonu, vliv. Je matkou všech bohů, všichni jsou nazýváni jejími

⁹³ BIČ, *Ze světa Starého zákona I.*, str. 58.

⁹⁴ STEHLÍK, *Ugaritské náboženské texty*, str. 62.

⁹⁵ „Anat je titulována btl, což doslova znamená Panna. Tento termín však nemá v moderních jazycích jednoslovný ekvivalent, asi nejpřesněji by mohl být vyložen jako mladá žena, která ještě neporodila mužského potomka.“

⁹⁶ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 301.

⁹⁷ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 320.

⁹⁸ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 320

⁹⁹ Srov. JHVH a Ašera, kapitola 6 – Kuntilled Adžud.

syny. El je pravděpodobně stvořitelem a jeho manželka všezroditelka, zosobněním prahmoty, je hmotou, z níž El vše stvořil a jenž je v orientálních mytologiích vodním živlem. Proto není překvapením, když jedním z jejich titulů je rbt atrt jm = Aširat, Paní moře.¹⁰⁰

Slovo Ašera označuje nejenom bohyni, ale i kultický objekt – dřevěný kůl¹⁰¹ – jenž byl jejím schématickým znázorněním. Většinou šlo o kmen, který měl nahrubo osekané větve, na které byly věšeny různé ozdoby. Tyto kůly měly pravděpodobně přivolávat plodnost. Jejich značné rozšíření značí i to, že tyto kůly jsou několikrát zmiňovány i v textu Starého zákona. Jeden z těchto kůlů se dokonce nacházel i v chrámu v Jeruzalémě (2Kr 21,7).

Ašera bývá často zaměňována s Astartou a jako bohyně je spojována i s Baalem. Ve Starém zákoně je Ašera známa jako bohyně plodnosti a není u ní rozlišováno, zda jde o bohyni mateřskou (Ašera) či o bohyni mladistvou (Aštoret a Anat).¹⁰²

2.4. JHVH

Jsou nám známy různé kratší formy: JH= Ja, JHH= Jaho, JV= Jav/ Jau/ Jo, JHV= Jaho/Jahu, tyto kratší formy máme doloženy hlavně v osobních jménech (např. Izajáš, Jošijáš).¹⁰³ „Zda byla starší krátká forma JHV a tetragram z ní byl odvozen, nebo byl prvotní tetragram a další podoby jména se vyvinuly z něj, nelze nyní rozhodnout.“¹⁰⁴

Jméno, které můžeme nalézt v Ex 3,14 „v - masoretské vokalizaci bylo odvozeno od hlavního kmene z hebrejského kořene h-j-h, „být, stát se.“ Přesto se od doby Julia Wellhausena přijímá jako možný výklad arabský kořen h-v-j, „vát,“ mj. proto, že spíše odpovídá teologickému profilu JHVH jakožto původního boha počasí (srv. Sd. 5,4; Abk 3,3; Ž 6,8; Dt 33,2). Filologicky je na základě h-v-j možné obojí. Pro jméno JHVH z toho vyplývá, výkladová alternativa jako finitního tvaru imperfekta 3. os. mask. sg. V základním kmeni „je/stává se“ nebo „vane.“ U JHVH se jedná o odpovídající formu jussivu „ať je/ ať se stane“ nebo „ať vane. Vezmeme-li místo základního kmene v úvahu kauzativ, možnosti výkladu se rozšíří (JHVH: „připouští být“, příp. „tvoří“ (viz. *W.F. Albright*) nebo „nechá vát.“¹⁰⁵

Od poexilní doby bylo Boží jméno vyslovováno stále méně z obavy před jeho znesvěcením a nahrazovaly ho různé epitety, Septuaginta používá nejčastěji Kyrios.

¹⁰⁰ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 320

¹⁰¹ Srov. JHVH a Ašera, kapitola 6 – Kuntilled Adžud.

¹⁰² HELLER, *Starověká náboženství*, str. 320-321.

¹⁰³ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 162.

¹⁰⁴ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 162.

¹⁰⁵ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 162.

Masoretská vokalizace tetragramu má vokály hebrejského slova Adonaj nebo Elohim. S výrazem Adonaj se Izraelité pravděpodobně setkali až po příchodu do Kanaánu.¹⁰⁶ „*Na rozdíl od výrazu baal však adonaj či jeho základní tvar adon označuje Pána jako Panovníka, který je schopen to své si vybojovat a obhájit.*“¹⁰⁷ Nemůže nám proto přijít překvapující, že právě tento výraz začali Izraelité používat pro Hospodina, kterého vnímali jako svého pána a vládce, který od nich vyžadoval bezpodmínečnou poslušnost. Forma, která je nejpoužívanější dnes, je Jahve a vychází ze zkoumání výslovnosti na základě ojedinělých pozdně antických svědectví (např. Klemens Alexandrijský 3. století n. l.¹⁰⁸

Kult JHVH není doložený v žádných syrsko-palestinských pramenech, proto se pravděpodobně nevyskytoval mimo Judsko a Izrael. Mimobiblické doklady z 14./13. století př. n. l., které známe z Egypta, zmiňují „*Jahu (užíváno jako místní jméno) v zemi nomádů šasu,*“¹⁰⁹ nám ukazují k severozápadu Arabského poloostrova. Neexistují žádné mimobiblické prameny, které by dokládaly existenci JHVH před jeho setkáním s „Izraelem,“ proto můžeme ze starozákonních textů usuzovat – teofanií a epiteta „sinajský“ (Sd 5,5; Ž 68,9), že pocházel z pouště jižně od Kanaánu a byl spojen s horou Sinaj.¹¹⁰

¹⁰⁶ BIČ I., *Ze světa Starého zákona*, str. 310.

¹⁰⁷ BIČ I., *Ze světa Starého zákona*, str. 310.

¹⁰⁸ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 162.

¹⁰⁹ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny Izraele*, str. 163.

¹¹⁰ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny Izraele*, str. 163.

3. Onomastické nápisy

V roce 1979 nám z hebrejských písemností a cizích nápisů, jenž se Izraele týkaly, bylo známo 738 před-exilních Izraelitů. Tyto nápisy pochází především z období od 8. století př. n. l. do pádu Judska, ke kterému došlo v roce 586 př. n. l. Z Judska odkud převážná většina těchto nápisů pochází. Tito jedinci, jejichž jména byla na nápisech objevena, byli pravděpodobně z vyšší společenské vrstvy v severním Izraeli i Judsku.¹¹¹ To by znamenalo, že máme k dispozici pouze omezený jmenný segment obyvatel.

Jména, která máme k dispozici na ostrakách ze Samaří, jsou vědci nejčastěji přijímána jako jména dvorních úředníků a daňových poplatníků, kteří jsou majiteli pozemků. Majitelé, jejichž pečete byly nalezeny a další jména, jenž na nápisech nalézáme, patří taktéž dvorním úředníkům či zákonodárcům nebo jiným výše postaveným lidem, jak logicky vyplývá z textů. Starověká osobní jména byla většinou teomorfní, což znamená, že část osobního jména byla jméno božstva.

Z těchto 738 osob, jejichž jména známe, má 351 jmen teoforický prvek – JHVH, dalších 48 má teoforický prvek - el (což může označovat božstvo El, obecné označení pro boha, nebo Hospodina) či –elí (můj bůh/Bůh). Pouze 27 osob má jméno, které je čistě neizraelské nebo souvisí s jiným bohem, než je JHVH.¹¹² Jmen se teoforickým prvkem - baal je v tomto korpusu uvedeno šest. Pět z nich můžeme nalézt na ostrakách ze Samaří, která se našla na území starověkého severního Izraele a pochází zhruba z první poloviny 8. století př. n. l. Jedno z nich pochází z pevnosti Mesad Hashavyahu, která stála na hranici starověkého Judska s výhledem na Pelištejské město Ašdod poblíž středozemního moře.¹¹³

Dokonce i tento nízký počet jmen cizích božstev může naznačovat, vědomé, a hlavně rozsáhlejší užití neizraelských osobních jmen v Izraeli, než jak tomu bylo ve skutečnosti. Tyto údaje jsou platné ale pouze pro nápisy nalezené do roku 1979, nejsou zde zahrnuty další dvě velké skupiny. Jednou z nich je sbírka bul ze 7. století př. n. l. z neznámého místa v Judsku. V této sbírce můžeme nalézt 39 různých jmen z nichž 21 je Jahvistických a jedno jméno se zmiňuje o jiném božstvu. Druhou, je sbírka nápisů, objevených roku 1982 v Davidově městě, která obsahuje 46 různých jmen. Jahvistických je 23 z nich a jedno patří neizraelskému božstvu.

¹¹¹ TIGAY, J. H., *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*. In: *You Shall Have No Other Gods. Israelite Religion in the Light of Hebrew Inscriptions*. Harvard Semitic Studies 31. Atlanta: Scholars Press. 1986, str. 162.

¹¹² Všech těchto 27 jmen můžeme najít in: TIGAY, *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*, str. 164-166, kde se ke každému jednotlivému jménu vyjadřuje.

¹¹³ TIGAY, *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*, str. 162-166.

V těchto textech tedy můžeme najít 44 jmen Jahvistických a 2 jména neizraelská. Když je tedy připojíme ke korpusu z roku 1979 dostaneme 424 teoforických jmen z nichž je 29 neizraelských. Tigay zmiňuje, že od objevu ostrak ze Samaří, ke kterému došlo v roce 1910 se procentuální počet neizraelských jmen, která na nápisech nalézáme, s každým novým objevem, snižuje.¹¹⁴

Bez ohledu na to, kolik neizraelských jmen máme k dispozici, měli bychom si uvědomit, že v Izraeli žili cizinci a je velmi pravděpodobné, že nesli jména jiných (svých) bohů. Jak bylo poznamenáno výše, jména, která známe z napsů, jsou jména lidí z vyšší společnosti. K možné asimilaci tehdy obvykle nejspíš docházelo mezi horními vrstvami, což nám potvrzuje i starozákonní text. V textu Starého zákona najdeme mnohá obvinění z polyteismu, která se odvolávají na královský dvůr. Tato obvinění můžeme najít např. za krále Šalamouna nebo za vlády krále Achaba v severním Izraeli nebo za vlády krále Menašeho v Judsku, kdy tito králové nechávali budovat kultu cizím božstvům a na svých dvorech hostili cizince.

Tato obvinění z uctívání cizích božstev, která uvádí starozákonní text, nás vedou k závěru, že polyteismus objevíme mezi horními třídami a lidmi, kteří byli v blízkosti krále. Tato praxe není neznámá ani u jiných dvorů na Blízkém východě ve starověku, kdy na nápisech často najdeme jména několika různých božstev.

Osobní jména pro nás mohou být určitým zdrojem informací o náboženském životě na určitém místě a v určité komunitě. Použití osobních jmen jako důkazu náboženské víry předpokládá, že jejich význam byl pochopen a alespoň do určité míry zamýšlen. V pre-exilním Izraeli byla většina vlastních jmen v biblické hebrejštině a mohla být tudíž pochopena každým Izraelitou. Rozuměli hebrejským jménům lingvisticky správně. Konstrukční fráze popisující jejich nositele, 1) jako služebníka boha nebo 2) se jedná o krátké věty sestávající z jmen bohů nebo 3) epitetů bohů (teoforní prvek) plus predikátů a znamenající něco jako 1) bůh učinil nebo 2) může-li bůh učinit pro rodiče, jejichž dítě nese jeho jméno nebo 3) může znamenat bůh je: veliký, otec, král, apod. Při použití jmen se můžeme setkat i s jinými faktory, jako je estetika, móda a tradice.¹¹⁵

Tigay uvádí, že při studii osobních jmen, jako důkazu náboženské víry musíme mít na paměti několik bodů.¹¹⁶

¹¹⁴ TIGAY, *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*, str. 168-169.

¹¹⁵ TIGAY, *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*, str. 169.

¹¹⁶ TIGAY, *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*, str. 169.

1. Jméno vyjadřuje názor toho, kdo jej dává (obvykle rodiče), nemusí však vždy odrážet názor svého nositele.¹¹⁷
2. U severozápadních semitských jmen, které nalezneme v polyteistických skupinách se pouze zřídka objevuje více než jedno božstvo ve jménu jedince. Proto pokud si klademe otázku, kolik božstev bylo v rámci určité skupiny uctíváno, měli bychom vzít v úvahu celkový onomastický obraz skupiny, a ne pouze několika jedinců.
3. Víra a postoje, jež jsou vyjádřeny v severozápadních semitských osobních jménech, jsou jednoduché a elementární. Většinou vyjadřují poděkování za boží naději a dobrotu, doufají v požehnání a ochranu nebo se podřizují božské autoritě, apod. Nejde o teologická prohlášení.¹¹⁸

I když v určité společnosti narazíme na převahu jednoho konkrétního boha, nelze vyloučit i existenci bohů ostatních. Tento fakt nám pouze může říct, že členové této společnosti pravděpodobně upřednostňovali tohoto konkrétního boha a jeho vlastnosti, a že neočekávali od jiných bohů ty druhy akcí, které jsou zmíněny ve vlastních jménech, jež máme k dispozici. Je ale také možné, že jiného boha neuctívali. Samotná absence jiných bohů v onomastických nálezech nám nedokáže říci, zda konkrétní společnost popírá jejich existenci nebo pouze nepropraktikovala jejich kultu. Překvapivé také je, že v onomastických nápisech se prvky bohyň v podstatě nevyskytují.

¹¹⁷ Jméno, které člověk užívá, nemusí být nutně tím, které dostal od rodičů. Někdy se může jednat o přezdívku či titul, který si osvojil, a pod kterým je všeobecně znám. Může být také vyjádřením jeho schopností či znalostí.

¹¹⁸ TIGAY, *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*, str. 169.

4. Samařská ostraka

4.1. Datace ostrak

V Samaří, hlavní městě severoizraelského království, bylo v rozvalinách královského paláce, nalezeno 63 polo-čitelných ostrak. Ostraka, která zde byla nalezena, nejsou jednotná a podle jejich struktury, je lze rozdělit do dvou skupin. Na ostraka z roku 9 a z roku 10 a na ostraka, která vznikla v roce 15. Tyto roky se vztahují k době vlády nějakého Izraelského krále, střepy ale bohužel neposkytují informaci, o kterého krále šlo. Tato datace je stále předmětem sporů.¹¹⁹

V roce 2000 uveřejnil M. Dijkstra studii,¹²⁰ ve které navrhl novou dataci vlády Izraelských a Judských králů. Část této studie se věnuje i Samařským ostrakům, a datuje je do vlády Joáše a Jarobeáma II.

Datace ostrakonu č. 63 je, díky špatně čitelným hieratickým číslicím, které jsou pro ni použity, otázkou sporu. Většina badatelů se přiklání k roku 17.¹²¹ Dijkstra však rok na ostrakonu č. 63 vidí jako číslici 16. Jedná se o jediný ostrakon, na kterém můžeme najít odlišnou číslici, než je 9, 10 či 15. Ve sbírce je sice několik ostrak, z nichž rok vládnoucího krále nedokážeme určit, a tak ani ty nelze do roku 16 připsat. Přítomnost pouze jednoho ostrakonu z roku 16 nebo nejméně jednoho, může naznačovat, že král, za jehož vlády byl ostrakon zapsán, zemřel v 16. roce své vlády, a že dokumentace jeho dvorní administrativy byla uzavřena po několika málo zásilkách.¹²² Z této skutečnosti můžeme usoudit, že vhodným kandidátem pro dokumenty z roku 15. a 16. může být Joáš jelikož ten zemřel někdy po Nisanu roku 781, tedy v 16. roce své vlády.¹²³ Rokem Joášovy smrti byl tedy rok 782/781 a rokem jeho nástupu na trůn, byl rok 798/797. Jarobeám II. se stal samovládcem v patnáctém roce vlády Amasijáše (2Kr 14,23), což by měl dle Dijkstra být 10. rok jeho spoluvlády s Joášem.¹²⁴ Dijkstra navrhuje, aby ostraka z roku 15 a 16 byla datována současně s ostraky z roku 9 a 10, a připisuje je rokům vlády Joáše a Jerobeáma II., resp. posledním letům jejich spoluvlády.

Dokumenty tedy představují dvě královské administrativy, které fungovaly během dvou stejných let, přesněji od léta roku 782 do roku 781 za předpokladu, že víno a olej byly dodávány

¹¹⁹ Více informací k teoriím o panovnících, kteří vládli v době vzniku ostrak, nalezneme v ŠEBESTOVÁ, V., *Samařská ostraka, jejich funkce a vztah ke Starému zákonu*, str. 20-28.

¹²⁰ DIJKSTRA, M., *Chronological Problems of Eight Century BC: New Proposal Dating the Samaria Ostraca*, in: J.C. de Moor, H.F. van Rooy (eds), *Past, Present, Future: The Deuteronomistic History and the Prophets* (OTS, 44), Leiden 2000, str. 76-87.

¹²¹ ŠEBESTOVÁ, V., *Samařská ostraka, jejich funkce a vztah ke Starému zákonu*, str. 17.

¹²² DIJKSTRA, M., *Chronological Problems of Eight Century*, str.81

¹²³ DIJKSTRA, M., *Chronological Problems of Eight Century*, str. 82

¹²⁴ DIJKSTRA, M., *Chronological Problems of Eight Century*, str. 83

v pozdější fázi zemědělského roku.¹²⁵ To vede Dijkstra k úpravě Judské a Izraelské chronologie.¹²⁶

4.2. Příjemci a odesílatelé

Y. Yadin

Hlavním argumentem Y. Yadina bylo, že předložka – *lamed*- by měla být chápána jiným způsobem, znamená „*patřit k*“ ... Proto osoby, jejichž jména se nachází po předložce *-lamed-* nejsou příjemci, nýbrž odesílatelé nebo vlastníci pozemků. Osoby, jejichž jména jsou bez předložky *-lamed-* jsou pak podnájemníky nebo společníky vlastníků pozemků. Informace, které můžeme na ostrakonu najít, pak zachycují evidenci zásilek jako naturální daně, která přišla do královského skladu od vlastníků půdy. Ostraka jsou příjmy psané v Samaří, konečným příjemce transakce je král.¹²⁷

A. F. Rainey

Jinou teorii zastává A. Rainey, který se nedomnívá, že by příjemce vína a oleje byl král, i když zboží procházelo královským skladištěm. Toto zboží bylo určeno šlechticům nebo vysokým královským hodnostářům, kteří žili v hlavním městě Samaří a „*jedli u královského stolu*.“ Zboží, které šlechticům přicházelo, bylo z pozemků, které jim daroval král. Tuto teorii Rainey srovnává s podobným konceptem rozdělování královských pozemků, který můžeme nalézt v Ugaritu, a jenž máme zdokumentováno mnoha písemnými prameny. Druhým důležitým bodem, který poznamenává je, že ostraka byla psána v Samaří, jen se nejednalo o příjmy, ale o poznámky, které se vyřadily poté, co se jejich obsah opsal do knihy, která byla pravděpodobně z papyru.¹²⁸

R. S. Nam

R. Nam interpretuje příjemce těchto hodnotných produktů jako přátele krále, tedy lidé, kteří jsou příslušníky samařské šlechty. Toto vybrané zboží, které bylo dodáváno ve velmi malém množství, bylo králem pravděpodobně používáno k manipulaci s jeho poddanými, včetně toho, že řečení muži mohli být vyloučeni z tohoto okruhu královské přízně a zbaveni

¹²⁵ DIJKSTRA, M., *Chronological Problems of Eight Century*, str. 84

¹²⁶ Chronologickou tabulku je možné najít v příloze 3.

¹²⁷ YADIN, Y., *Recipients and Owners. A note the Samaria ostraca*. in:

¹²⁸ RAINEY, A. F., *Toward a Precise Date for the Samaria Ostraca*. in: *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 272 (Nov., 1988), pp. 69-74.

možnosti být obdarováni těmito komoditami. Podle Nama tedy byla tato transakce spíše symbolickým než ekonomickým aktem. Loajalita a podpora místního vůdce byla povzbuzována možností podílet se na spotřebě elitních produktů.¹²⁹

F. M. Cross, Jr.

F. M. Cross se přiklání k teorii Yadina, který označuje ostraka za daňové příjmy. Muži, jenž mají před jménem lamed jsou muži ze Samaří, ti, kteří lamed před jménem nemají, jsou jejich poddaní. Cross, ale nesouhlasí s Yadinem ve věci týkající se konečného příjemce. Podle Crosse totiž konečným příjemce není král, nýbrž příjemci této daně jsou vlastníci pozemků.¹³⁰

W. H. Shea

W. H. Shea předkládá zcela jiný návrh, který se ale rovněž vztahuje na komodity, které na ostrakách nalzáme. Vlastně by se dalo říci, že se soustředí na absenci komodit, která se objevu na ostrakách z patnáctého roku. Základní otázkou, kterou si položil je: „*Jak by kdokoli mohl překontrolovat platby, které se uskutečnily v minulém roce, když nevíme, čím bylo zapláceno?*“¹³¹ Shea se domnívá, že to není možné a předkládá novou hypotézu. Jeho hypotéza se zakládá na porovnání textů a hledání odlišností v textech z roku patnáct. Už bylo zmíněno, že na textech z roku patnáct není uvedeno zboží, které bylo doručováno, ale máme zde navíc uvedenou další osobu. „*Shea uvádí tři fakta, která můžeme o těchto osobách, uvedených na střepech, říct:*

- 1) *Pokud je jméno na střepe uvedeno, jedná se o muže.*
- 2) *Jména mužů se objevují bez předložky.*¹³²
- 3) *Jména se objevují na stejném místě, kde v předchozí skupině nalzáme zboží.*¹³³

Výsledný obraz, který Shea představuje je, že ostraka z roku patnáct, neuvádějí zboží, nýbrž osoby. Tuto teorii opírá o fakt, že zmíněné texty z patnáctého roku přišly od klanů a města jsou pouze druhotná, (klany jsou uvedeny na prvním místě, města na posledním), kdežto v textech z roku devět a deset byla ostraka poslána z měst. Každý klan měl jisté povinnosti ke svému lidu, jedna z povinností zahrnovala zajištění ochrany státu. Klany tedy posílaly mladé muže ke

¹²⁹ NAM, R. S., Power relations in the Samaria ostraca, *Palestine Exploration Quarterly*, 144, 3 (2012), 155-163.

¹³⁰ CROSS, Jr., F. M., *Epigraphic Notes on Hebrew Documents of the Eighth-Sixth Centuries B. C.: I. A New Reading of a Place Name in the Samaria Ostraca*, in: *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 163 (Oct., 1961), pp. 12-14.

¹³¹ SHEA, William H., *Israelite Chronology and the Samaria Ostraca*. In: *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*. Bd. 101, H. 1 (1985), str. 17.

¹³² To je stejný prvek, který se nám objevuje v předchozí skupině ostrak. I zboží je uváděno bez předložky.

¹³³ ŠEBESTOVÁ, *Samařská ostraka, jejich funkce a vztah ke Starému zákonu*, str. 37.

dvoru, aby zde sloužili jako vojáci. Zajišťování vojáků, kteří chránili stát, bylo tedy povinností klanů. Muži, kterým pak bylo toto zboží zasíláno, byli nejspíš vojenští důstojníci, kterým byli posíláni noví rekruti.¹³⁴

Ostrakon č. 28 by se tedy mohl číst takto: *V patnáctém roce (nejmenovaného krále), (bylo odesláno) z (klanu) Abíezer, k (úřední osobě/ důstojníkovi) Asovi (synu) Achímeleka, (povolany) Baal z (města) Elmattan.*

¹³⁴ SHEA, William H., Israelite Chronology and the Samaria Ostraca. In: *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*. Bd. 101, H. 1 (1985), str. 17.

4.3. Jména na ostrakách

Ostraka z roku 9

Odesílatel	Ostrakon	Příjemce
	5	Gaddijav
	6	Gaddijav
	7	Gaddijav
	8	Achínoam
	9	Achínoam
	10	Achínoam
	11	Achínoam?
	12	Baal-zamar
	14	Šemar-jav

Achínoam 3x (4x?)

Baal-zamar 1x

Gaddijav 3x

Šemar-jav 1x

Ostraka z roku 10

Odesílatel	Ostrakon	Příjemce
Gaara (syn) Elišův	1	Šamar-jav
Uzza (syn) K-bešův		
Elíba		
Baala (syn) Elišův		
Jeda-jav		
Abí-baal	2	Gaadi-jav
Achaz		
Šeba		
Merí-baal		
Baal-meon	3	Achíma
	4	Gaddi-jav
	13	Šemar-jav
	16	Gaddi-jav
	17	Gaddi-jav
	18	Gaddi-jav
	19	Achí-noam
	20	
	21	Šemar-jav
Acha Judejec	51	

Elíba 1x

Baala (syn) Elišův 1x

Jeda-jav 1x

Abí-baal 1x

Achaz 1x

Šeba 1x

Merí-baal 1x

Baal-meon 1x

Gaara (syn) Elišův 1x

Uzza (syn) K-bešův 1x

Achíma 1x

Achí-noam 1x

Šamar-jav 3x

Gaadi-jav 5x

Ostraka z roku 15

Odesílatel	Ostrakon	Příjemce
Helez z Chazerotu	22	Ása (syn) Achí-meleka
Helez z Chazerotu	23	Ása (syn) Achí-meleka
Rafa (syn) Animesův z Chazerotu	24	Ása (syn) Achí-meleka
Achazaj z Chazerotu	25	Ása (syn) Achí-meleka
Helez z Chazerotu	26	Ása (syn) Achí-meleka
Baalá z Baalmeónu	27	Ása (syn) Achí-meleka
Baalá z Almatónu	28	Ása (syn) Achí-meleka
Addar ze Séferu	29	Ása (syn) Achí-meleka
Géra (syn) Channanův	30	Helez (syn) Gaddi-javův
Baalá (syn) Zakkarův	31	Helez
Achí-ma	32	Helez
Ušna	33	Helez (syn) Gaddi-javův
	34	Helez (syn) Gaddi-javův
Jav...	35	Helez (syn) Gaddi-javův
Géra (syn) Jav-jašův	36	Achíma
Ása (syn) Baal-zakkarův	37	Achíma
Alah (syn) Elův	38	Achíma
Ása (syn) Baal-zakkarův	39	Achíma
	41	Egel-jav
Adoní-jav (syn) Gaddí-ja[vův] z Ašerotu	42	Jeda-jav
Jav-natan z Jaci[tu]	45	Hanan (syn) Baary
	46	Hanan
M[] z Jacitu	47	Hanan (syn) Baary
Jaas z Jašubu	48	Jeda-jav (syn) Achímeleka
Ebed-jav	50	Gamar
	52	Abijah
Dalá(h)	56	Nimša
	58	Bedija(h)

Addar ze Séferu 1x

Adoní-jav (syn) Gaddí-ja[vův] z Ašerotu 1x

Achazaj z Chazerotu 1x

Achí-ma 1x

Alah (syn) Elův 1x

Ása (syn) Baal-zakkarův 2x

Baalá (syn) Zakkarův 1x

Baalá z Almatónu 1x

Baalá z Baalmeónu 1x

Dalá(h) 1x

Ebed-jav 1x

Géra (syn) Channanův 1x

Abijah 1x

Achíma 4x

Ása (syn) Achí-meleka 8x

Bedija(h) 1x

Egel-jav 1x

Gamar 1x

Hanan (syn) Baary 2x

Hanan 1x

Helez (syn) Gaddi-javův 4x

Helez 2x

Jeda-jav (syn) Achímeleka 1x

Jeda-jav 1x

Géra (syn) Jav-jašův 1x

Nimša 1x

Helez z Chazerotu 3x

Jaas z Jašubu 1x

Jav... 1x

Jav-natan z Jaci[tu] 1x

M[] z Jacitu 1x

Rafa (syn) Animesův z Chazerotu 1x

Ušna 1x

4.3.1. El a JHVH

El je bohem, který s člověkem komunikuje, a to buď prostřednictvím snů či vizí, které k člověku přijdou na posvátném místě, případně pošle posla. O podobném způsobu setkávání člověka s Bohem se dozvídáme i ze starozákonního textu. Některé vlastnosti, které můžeme pozorovat u boha Ela jsou podobné Bohu, kterého známe z vyprávění o praotcích. V jednom z textů slibuje El narození potomků králi Kretovi a to prostřednictvím snu (KTU14.3 150-153). Ve Starém zákoně zase můžeme číst o Abrahamovi s nímž Hospodin navázal osobní vztah a rovněž mu přislíbil potomka. „*Božská jména obsahující prvek El, jako je El-Elyon (Gn14,22), El-Olam (Gn 21,33) či El-Šadaj (Ex 6,3) jsou mnohými badateli chápána, jako původní kultické a liturgické tituly kanaáského boha El, uctívaného ve významných palestinských svatyních. Do těchto svatyní vstupovali i Izraelci.*“¹³⁵ JHVH je ve Starém zákoně často nazýván El. Toto slovo – el - se v semitských jazycích používá i jako běžný výraz označení pro boha. V teoforních jménech je proto často problém rozlišit, zda se jedná o obecné jméno bůh či o vlastní jméno ugaritského Boha. Otázkou je, zda byl JHVH jednou z forem boha Ela nebo zda šlo o různá božstva, která se časem stala rovnocennými.

J. Day uvádí několik odlišností mezi Elem a JHVH¹³⁶

1. V textech z Ugaritu, ve kterých se hovoří o bohu El se jeví být stejně dobrotivým, jako je JHVH divokým (zuřivým).
2. Jak poznamenává T.N.D. Mettinger nejranější důkaz, který o JHVH máme, můžeme nalézt v knize soudců (Sd 5,4-5), kde je JHVH spojován s bouří, což je něco s čím El nikdy spojován nebyl. Spíše nám to připomíná Baala.
3. P. M. Cross zastává názor, že JHVH byl původně součástí Elova kultického titulu. To však J. Day označuje za spekulace.

Day tedy dochází z těchto bodů k závěru, že JHVH a El byli odlišnými božstvy, která se sloučila.¹³⁷

Pokud na základě těchto bodů připustíme, že JHVH a El byli odlišnými bohy, vyvstává otázka odkud JHVH pocházel. Není pravděpodobné, že by se jednalo o Kanaáského boha, jelikož se neobjevuje v žádném z ugaritských panteonů. Většina vědců, kteří se touto otázkou zabývají, se přiklání k názoru, že původ JHVH je v oblasti Midianu (Sd 5,4-5, Dt 33,2), tedy

¹³⁵ BŘEŇOVÁ, *Kanaánský bůh El a Bůh Starého Zákona*, in: Nový Orient, 1996, č. 51, str. 288.

¹³⁶ DAY, J., *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*. (The Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies, Svazek 265), A&C Black, 2002, str. 13-14.

¹³⁷ DAY, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*, str. 16.

mimo zemi Izrael. „*Identita je pravděpodobná i mezi Elem a bohem Mojžíšova tchána, který je zván Reúel a Jahvem vysvoboditelem s Egypta. Reúel chválí boží skutky spojené s vyvedením z područí s Egypta velebí boha a připravuje mu zápalnou oběť.*“¹³⁸

El a JHVH mohli být odlišnými božstvy, to však neznámá, že by nedocházelo k vzájemnému ovlivňování. Ve Starém zákoně najdeme mnoho titulů, které byly použity i pro Hospodina a přitom jsou nápadně podobné titulům boha Ela, které známe z textů z Ugaritu. Pro srovnání si jich můžeme několik uvést.

1. JHVH jako Bůh věku (starý Bůh)

Ve starém Zákoně máme několik zmínek o JHVH věku. Například: „*Hle, Bůh je vyvýšený, nad naše poznání, počet jeho let je nevyzpytatelný.*“ (Job 36,26), další můžeme najít v žalmech, kdy se žalmista modlí: „*Pravím: Bože můj, uprostřed mých dnů mě odtud neber! Z pokolení do pokolení půjdou tvá léta.*“ (Žalm 102,25). JHVH se v tomto žalmu označuje jako „můj Bůh“ (= Elí) pouze jednou, jinak se v celém žalmu mluví o Hospodinu. V ugaritských textech je často uváděn jako Elův epiteton „Otec let“ (např. KTU 2 1.4.IV.24), v této souvislosti jsou zmiňovány i jeho šedé vlasy. Tento obraz ugaristického boha je velmi blízký biblickému verši: „*Viděl jsem, že byly postaveny stolce a že usedl Věkovitý. Jeho oblek byl bílý jako sníh, vlasy jeho hlavy jako čistá vlna, jeho stolec - plameny ohně, jeho kola - hořící oheň.*“ (Dan 7,9).

2. JHVH jako Moudrý

Bůh El byl, podle ugaritských textů, znám zvláště pro svou moudrost. Stáří a moudrost spolu vždy souvisely, je možné, že právě kvůli těmto atributům byl El váženým bohem ugaritského panteonu. Zmínky o moudrosti Hospodinově můžeme najít např. v Izajášovi: „*Na něm spočine duch Hospodinův: duch moudrosti a rozumnosti, duch rady a bohatýrské síly, duch poznání a bázně Hospodinovy.*“ (Iz 11,2).

3. JHVH jako Stvořitel

Zda byl JHVH považován za Stvořitele od samého začátku, nebo zda titul později převzal od Ela, nevíme. Epiteton Stvořitel - tvůrce nebe a země - se objevuje v ranné tradici v Gn 14,19 a v pozdní v žalmech 124,8; 134,3. El je znám jako hlava ugaristického panteonu, Stvořitel a Otec všech bohů.

¹³⁸ BŘEŇOVÁ, *Kanaánský bůh El a Bůh Starého Zákona*, str. 289.

Je zajímavé, že ve Starém zákoně nenacházíme polemiku proti bohu El, který byl bohem Ugaritu. Z množství totožných titulů, které jsme uvedli, můžeme soudit, že mezi bohem Elem a JHVH došlo k splynutí, případně, že bůh JHVH převzal některé vlastnosti boha Ela. Je možné, že Hospodin boha Ela překonal. V dobách, kdy se Hospodin dostává do popředí, je Izrael v ohrožení a v takových časech je zapotřebí boha činu. Boha, který není závislý na ostatních božstvech panteonu. El sice není bohem, který by byl závislý, přeci jenom stojí v čele shromáždění bohů. Je ovšem bohem pasivním a takový bůh byl pro Izraelity, neustále bojující o svou existenci, cizím. To může být důvodem, proč ve Starém zákoně nenarážíme na žádnou kritiku boha El ze strany proroků. El je totiž považován za Hospodina.

4.3.1.1. Prvek-el

Odesílatelé:

El (otec) Alahův 1x

Elíba 1x

Elíša (otec) Gaarův 1x

Ve Starém orientu se můžeme setkat s třemi významy slova el/El:

1. el- je slovem, které je všeobecným označením pro boha.
2. El- je bůh, kterého najdeme v textech z Ugaritu, jako nejvyššího boha ugaristického panteonu.
3. El je označení Hospodina.

Je překvapením, že na ostrakách nalezneme jen málo jmen, která obsahují prvek -el, když ve Starém zákoně nacházíme mnoho vyznavačských formulí, která jsou jmény, právě s tímto prvkem. Z předchozích informací, které byly uvedeny, není pravděpodobné, že by tato vyznavačská jména měla něco společného s bohem Ugaritu – Elem.

Další možností je, že lidé v jejichž jménech je prvek -el, jsou vyznavači nějakého blíže neurčeného božstva. V tomto případě by oním bohem mohl být jak JHVH, tak Baal či nějaký jiný bůh. To se ale nezdá pravděpodobné, proč by rodiče dávali svému dítěti jméno (případně někdo přijímal jméno), nějakého blíže neurčeného boha. Rodiče, jenž pro své děti volí teoforní jména, to činí s očekáváním, že dětem bůh, díky zvolenému jménu, zajistí ochranu. Je tedy pravděpodobné, že se budou obracet ke zcela konkrétnímu božstvu, aby měla tato vyznavačská formule, co nejsilnější účinek na konkrétního boha a tím byla dítěti zajištěna ochrana.

Tak můžeme dojít k závěru, že jména s prvkem -el, která můžeme na ostrakách nalézt, se vztahují k Hospodinu. To pravděpodobně znamená, že výše zmíněný jedinec a jeho rodina, byli vyznavači JHVH.

4.3.2. Baal a JHVH

Ve Starém zákoně najdeme nejvíce narážek na boha Baala. Jako kult byl pro Izraelity zřejmě nejnebezpečnější. Představoval hrozbu odvrácení se od Hospodina, svého Boha. Izraelité byli usazeni mezi Kanaánci, pro něž bylo uctívání baalů velmi důležitým. Kanaán je krajinou naprosto závislou, co se plodnosti týče na dešti, který byl považován za Baalovu zvláštní oblast působení. Pro Baala jsou tedy typické představy spojené s plodností a ty nemůžeme považovat za slučitelné s vírou v Hospodina. Proto nelze dojít ke ztotožnění Hospodina s Baalem, jako k tomu došlo s bohem Elem.

Výraz Baal znamená vlastník (může tak být označen i manžel, který vlastní svoji ženu), což baalismu velmi usnadňovala pronikání do izraelského kultu.¹³⁹ Vlastníkem může být i božstvo, které vlastní půdu a její úrodu. Baal je ovšem vlastníkem jen jednu část roku, která nastává v období dešťů, v té době je možno pole obdělávat a sklízet plody. Ve druhé části roku s příchodem slunečního žáru přenechává své místo bohu smrti. Sám bůh Baal je v této době v podsvětí, kde čeká na vysvobození od své manželky Anat. Hospodin je oproti tomu “Bohem živým,” není Bohem zemdleným nebo unaveným, jak se dozvídáme z textu proroka Izajáše. V mezičase vidíme, že mezi oběma bohy přesto existovala spojení, oba byli bohy počasí, a tudíž měli i podobné kompetence.¹⁴⁰

Baal i JHVH díky svému boji s cizími bohy chrání rovnováhu kosmu. Ten, jenž jezdí na oblacích, je původním titulem boha bouří Baala a tento titul známe později ve spojení s Hospodinem. „*Jako Baal i Jahve se ohlašuje bouří, blýskáním a hřměním. Příroda se třese při zvuku jeho hlasu či pochodu do bitvy s nepřitelem.*“¹⁴¹ Existuje množství paralel mezi mytologickými texty, které byly nalezeny v Ugaritu a texty Starého zákona. Již v počátcích přejalo Izraelské náboženství množství prvků ze starého Předního Východu. Jednou s prvních věcí, co Izraelité po příchodu do Bohem přislíbené země přejali, byly mýty a rituály, které patřily k přechodným fázím roku. Jednalo se o období zimní a jarní rovnodennosti, a k němu patřily i rituály, které provozovali v místních svatyních.¹⁴² V baalismu bylo běžné uctívat

¹³⁹ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 175.

¹⁴⁰ BERLEJUNG, *Náboženské dějiny starověkého Izraele*, str. 175.

¹⁴¹ BŘEŇOVÁ, *Kanaánský bůh El a Bůh Starého Zákona*, str. 287.

¹⁴² BŘEŇOVÁ, *Kanaánský bůh El a Bůh Starého Zákona*, str. 287.

stromy, kameny, přírodní útvary, pramenů, neobvyklých hor, stejně jako nebeských jevů, jako jsou slunce, hvězdy a měsíc. V Mezopotámii a Egyptě byly rovněž uctívány blesky a bouřky.¹⁴³ Je pravděpodobné, že přijetím slova baal jako epitetonu pro JHVH do hebrejského jazyka, přispělo k uctívání Baala jako boha a také ke sblížení obou náboženství. K výraznému posílení tohoto sblížení, došlo za Týrské princezny Jezábel, Achabovy manželky, která importovala Baalův kult do Izraele. Izraelité začali spojovat kult JHVH s náboženstvím Kanaánu. Souboj mezi těmito dvěma náboženstvími byl vyhrocen za doby proroka Eliáše, kdy došlo ke vzájemnému poměření sil mezi proroky zmíněných náboženství. Toto stále zhoršující se sblížování vrcholilo za doby proroka Ozeáše. Ozeáš známe jako prvního proroka, který odsoudil tele jako modlu. Před Ozeášem se žádní proroci, a to včetně Eliáše a Eliši proti obrazu telete negativně nevyjadřovali. To by mohlo znamenat, že až do doby Ozeáše, nemusel být obraz telete v Izraeli vnímán jako znázornění boha Baala. K tomu zřejmě došlo následkem spojení kultu JHVH s náboženstvím Kanaánu, které dosáhlo vrcholu v 8. století př. n. l., což je stejná doba, jako ta, ze které pocházejí ostraka.

4.3.2.1. Prvel-baal

Odesílatelé:

Abí-baal 1x

Ása (syn) Baal-zakkarův 2x

Baala (syn) Elišův 1x

Baalá (syn) Zakkarův 1x

Baalá z Almatónu 1x

Baalá z Baalmeónu 1x

Baalmeon 1x

Merí-baal 1x

Příjemci:

Baal-zamar 1x

Objev Samařských ostrak tento dojem potvrzuje. Tyto střepy jsou přibližně z poloviny 8. století př. n. l a nachází se na nich 6 jmen, které obsahují prvek- baal. To naznačuje, že toto jméno bylo mnohem populárnějším, než ukazuje biblický text a pravděpodobně tedy v Izraeli během 8. století př. n. l. existoval Baalův kult.

¹⁴³ HELLER, *Starověká náboženství*, str. 62.

Bylo by samozřejmě možné argumentovat tím, že jméno Baal, zde mohlo být použito, jako epiteton Hospodina. To se mi ale vzhledem k množství informací, které obsahuje Starý zákon, nezdá pravděpodobné. Navíc, i pokud bychom přijali výraz baal jako epitetonem Hospodina, neznamená to, že v Severním Izraeli i přesto neexistoval kult Baala či někdy v průběhu staletí nedošlo, mezi kultem boha Izraele JHVH a kultem hlavního boha Kanaánu Baala k jejich propojení. Verš, který můžeme najít u proroka Ozeáše, může naznačovat, že pro Izraelity nebyl rozdíl mezi JHVH a Baalem. Proti čemuž se snaží Ozeáš zasáhnout. „V onen den, je výrok Hospodina, Budeš ke mně volat: „Můj muži“ a nenazveš mě už „Můj Baale“ (Oz 2,18). Tento verš pravděpodobně popisuje synergii dvou kultických praktik, jejichž vyznavači dospěli k poznání, že Bůh Izraele JHVH a bůh Baal jsou téměř totožní.¹⁴⁴ Taková koexistence dvou božstev mohla být důvodem, proč Izraelité zcela bez zábran užívali jméno baala, jako JHVH epiteton. Problémem, který nám při takovém koexistenčním stavu nastává je, že u vlastních jmen, která jsou používána, nedokážeme rozlišit, zda šlo o boha Baala nebo JHVH epiteton.

Pokud se jedná o prvek baal, který se na ostrakách ze Samaří nachází, může poukazovat na to, že v královských kruzích mohlo být uctívání Baala tolerováno. Tento názor však není pořádně čím podložit, jelikož Baal-zamar je pravděpodobně jediným mužem, o kterém bychom mohli říci, že zastával vyšší postavení. Ostatní lidé, jejichž jméno obsahuje prvek – baal, byli spíše dělníky, kteří odváděli daně a žili mimo Samaří. To ovšem může ukazovat na to, že existence Baalova kultu nebyla problémem v Samaří, ale v jeho okolí. Už bylo zmíněno, že severní Izrael byl státem národnostně pestrým, a že v době jeho největší prosperity, což je přibližně v polovině 8. století př. n. l., byl hustě osídlen. Je tedy možné, že aby byla udržena stabilita království, nesnažili se severoizraelští králové měnit zvyky místního obyvatelstva,¹⁴⁵ pokud platilo daně. Je tedy možné, že jména, které jsou na ostrakách napsána a mají ve jménu prvek Baal, jsou místními obyvateli, kteří posílají zboží jako daň králi do hlavního města.

Je ale také možné, že se jednalo o Izraelity, kteří se usadili v blízkosti původních obyvatel, kteří uctívali boha Baala. Ti Izraelity ovlivnili natolik, že začali tohoto boha uctívat také a na důkaz své konverze měnili svá jména nebo do nich přidávali prvek -baal.

To, že by bylo místní obyvatelstvo promícháno s dobyvateli, by nebylo ve starém Orientu ojedinělým jevem. Po dobytí Samaří v roce 722 př. n. l. také došlo k vysídlení části obyvatelstva a jejímu usazení na jiném místě v zemi, čímž docházelo k postupné asimilaci. Cizím jevem není

¹⁴⁴ CHUNG, Youn Ho. *The sin of the calf: the rise of the Bible's negative attitude toward the golden calf*. New York: T&T Clark International, c2010 str. 122.

¹⁴⁵ FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 140.

ani to, že Izraelité nechali kultu baala dál existovat. V Mezopotámii, jak již bylo zmíněno dříve, bylo považováno za hřích zničit chrám bohu, jehož působiště bylo dobyt.

I pokud bychom dospěli k názoru, že šlo o JHVH epiteton, stejně nelze dokázat, že k uctívání boha Baala v severním Izraeli nedocházelo, hlavně, když biblické texty, tak vehementně tvrdí opak.

4.3.3. JHVH

Izraelité věří v Boha, jenž stojí nad člověkem i přírodou. Tento Bůh si vyvolil Izraelity jako svůj a provází ho po generace. „*Události svých dějin vykládá Izrael z hlediska své víry jako Boží zásahy do dějin.*“¹⁴⁶ Nejdůležitější událostí, na níž se Izraelité dívají jako na cílený Boží záměr, je vyvedení z Egypta, díky tomuto Božímu zásahu byl Izrael vyveden ze zajetí. JHVH je bohem, který je aktivním sám ze sebe, nemusí se aktivovat kultem.¹⁴⁷

4.3.3.1. Prvek-JHVH

Odesílatelé:

Adoní-jav (syn) Gaddí-ja[vův] z Ašerotu 1x

Ebed-jav, 1x

Géra (syn) Jav-jašův 1x

Jav...1x

Jav-natan z Jaci[tu] 1x

Jeda-jav 1x

Příjemci:

Egel-jav 1x

Gaadi-jav 8x

Jeda-jav 2x

Šamar-jav 4x

Abijah 1x

Bedija(h) 1x

Teoforních prvků s prvkem JHVH najdeme v bibli i v onomastických nápisech celou řadu. V následujících řádcích je text, který se věnuje dvou velmi netypickým jménům, která obsahují prvek-JHVH.

4.3.3.2 Egel-jav

Ačkoli chybí horní část posledních tří písmen textu na ostrakoně č. 41, jméno je obvykle přijímáno jako konstrukt, který můžeme přeložit jako „býček JHVH.“ To znamená, že člověk, který tuto osobu pojmenoval, byl vyznavač JHVH a svou víru vyjádřil tímto jménem. Dítě může

¹⁴⁶ HELLER, *Zápas Izraele s náboženskými představami jeho okolí*, str. 92.

¹⁴⁷ HELLER, *Zápas Izraele s náboženskými představami jeho okolí*, str. 92.

být v tomto případě ztotožněno s teletem, které má být ochraňováno JHVH. Jistou paralelu bychom mohli vidět na některých ikonografických vyobrazeních, kde je obraz krávy krmící své tele. Na těchto obrazech můžeme pozorovat zranitelnost a závislost mladého býčka, stejně jako je v tomto jménu vyjádřena potřeba ochrany a závislosti člověka. V tomto případě by se snad i toto jméno dalo přeložit místo „býček JHVH“ jako „dítě JHVH.“¹⁴⁸

Býček, jenž je ve jménu uveden, však také může být metaforou boha či božím epitetonem.¹⁴⁹

Citlivost na teoforický prvek se v Izraeli časem stala tak velikou, že pozdější redakce cítila potřebu změnit názvy, u kterých se zdálo, že by mohly mít souvislost s neizraelskými bohy a to např. v knihách Samuelových a Paralipomenon. V dějinách existují případy, kdy jména byla pozměněna s cílem potlačit jejich náboženské důsledky. Jedním z příkladů je náboženská revoluce provedená v Egyptě za Achnatona. Kdy z Egyptského písemnictví bylo vymazáno jméno Amona ať už se objevovalo jako jméno boha, nebo bylo součástí vlastního jména. Podobnou situaci, ne však tak enormní, známe i z biblického textu. Izraelská teoforická osobní jména, jež nalezneme v Masoretském textu, jsou převážně jahvistická. Od období Patriarchů až po pád Jeruzalemského chrámu můžeme v Masoretském textu nalézt 466 jedinců, kteří mají teoforické jméno. Z nich má 413 jména Jahvistická a 53, která jsou jasně neizraelská. Ta zahrnují i 8 osob jejíž jméno obsahuje prvek Baal.¹⁵⁰

4.3.3.3. Gaddi-jav

Prvek Gad by mohl prezentovat polobožskou bytost či ducha místo plnohodnotného božstva.¹⁵¹ Slovo gad je obecné podstatné jméno znamenající v hebr. „bohatství“, „štěstí.“ Toto slovo můžeme najít v Genesis, jako součást textu, kde Lea už nemůže mít děti, tak dá Jákobovi za ženu svou služku Zilpu, která Jákobovi porodí syna (Gn 30,9-10). Tu řekla Lea: „Jaké štěstí!“ a dala mu jméno Gad (to je štěstí) (Gn 30,11).

Gad je ekvivalentem řeckého Tyché, jako Tyché byl Gad někdy personifikován a uctíván, jako genius nebo štěstí jedince, kmen, město, zahrada nebo údolí. Ačkoliv existují nepojmenované „gády“ termín se často objevuje, jako epiteton hlavních božstev.¹⁵² Jako v osobním jménu mlqrtgd, což bychom do češtiny mohli přeložit, jako „Melkart je (můj)

¹⁴⁸ KOENEN, K., *Der Name „GLYW auf Samaria-Ostrakon Nr. 41,“* VT 44 (1994), str. 399.

¹⁴⁹ KOENEN, K., *Der Name „GLYW auf Samaria-Ostrakon Nr. 41,“* VT 44 (1994), 396-400.

¹⁵⁰ TIGAY, *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*, str. 163.

¹⁵¹ TIGAY, *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*, str. 163.

¹⁵² TIGAY, *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*, str. 163-164.

duchovní patron“ nebo ve jménu gdybwł, což můžeme přeložit, jako „mým duchovním patronem je Bol.“ Tento epiteton byl nejspíše aplikován i na JHVH, jak můžeme vidět v ostrakách ze Samaří a možná i v ostrakách z Lakíše - gdy[hw] (Arad 71:3). Tak by to mohlo být i v případě jiných jmen s prvkem gad v nápisech nebo v biblickém textu např. Gaddiel (Nu 13,10). Na straně druhé můžeme u proroka Izajáše najít text, který odkazuje na kult Gada a vyjadřuje se o něm velmi negativně, což patrně naznačuje, že nešlo o kult JHVH. „*V Iz 65,11 ve slovech »strojíte vojsku tomu stůl« vidí mnozí vlastní jméno boha Gád. »Kteříž strojíte stůl Gádovi« přeložil Luther.*“¹⁵³ Gad tedy může být také neizraelským bohem, kterého uctívali v Kanaánu jako boha štěstí. Tento bůh se uctívá hostinami, při kterých kněží obsluhovali modly na veřejných silnicích. Podle Tigaye je Gad bytostí, která ačkoliv byla nadpřirozená, se zdá být méně než božská, spíše patřící do oblasti angelologie než do polyteismu.¹⁵⁴

Gad je zřejmě přítomen ve jménu Gaddiyaw, které znamená JHVH je můj Gad.¹⁵⁵ To nám může říct, že se v srdci vyznavače skloubili dva bohové a on tak svěřil svého syna v jejich ochranu.

Bůh Melkart byl národním bohem Týru. Kult tohoto boha zavedla do severního království fénická princezna Jezábel, manželka Achába krále severního Izraele. Je tedy možné, že Gad jako epiteton Melkarta se vlivem propojení, ke kterému mezi kultem Baala a JHVH docházelo, přenesl na Hospodina- Gdyw. Z toho by ovšem vyplývalo, že k synkretismu v severním Izraeli opravdu došlo a že výtky proroka Ozeáše, byly oprávněné.

¹⁵³ NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. 2., zcela přeprac. a rozšíř. vyd. Praha: Kalich, 1956, str. 181.

¹⁵⁴ TIGAY, *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*, str. 163.

¹⁵⁵ LEMCHE, N.P. André. *The birth of monotheism: the rise and disappearance of Yahwism*. Washington, DC: Biblical Archaeology Society, c2007.

5. Jehú a jeho náboženská revoluce

V téměř všech historických publikacích můžeme nalézt různé vladařské dynastie, které vládnu mnoho pokolení, kdy vláda přechází z otce na syna. V severním Izraeli však najdeme pestrou škálu vládců, u nichž dynastickou poslušnost vidíme zřídka. Docházelo zde totiž k četným vzpourám proti stávajícímu vládci. „*Existují sice krátké dynastie (viz. např. střídání Achaba a Jorama), ale k nástupu nového krále na trůn mnohdy dochází v důsledku státního převratu často na základě Hospodinovy volby. Tak je tomu i při Jehúově nástupu na trůn.*“¹⁵⁶ Důležitou úlohu, při jmenování Jehúa do funkce, hraje Eliša, který zde výrazně zasahuje do politického dění této doby, a to nejen na území Izraele. Eliša iniciuje do úřadu i Chazaela, krále Aram-Damašku, který za vlády Jorama, syna Achabova, vpadl do Izraele a ovládl strategická místa v pohraničí, vyplenil úrodná údolí na severu a zničil mnohá města, z nichž některá se z této rány už nevzpamatovala. Eliša vnímá tento Chazaelův vpád do Izraele, jako Hospodinův soud, kdy právě díky Chazaelovi má dojít k likvidaci Izraele. Eliša se snaží tuto katastrofu odvrátit, pokouší se docílit náboženské reformy politickou cestou, proto je Jehú pomazán za krále (2Kr 9,1-10). Proto během aramejského vpádu dochází k situaci, kdy jeden z Joramových vojenských velitelů, Jehú, vyvolá státní převrat, při kterém je Joram zavražděn.¹⁵⁷ Jehú poté zavraždil i Achazjáše, krále domu Davidova, Jezábel, ženu Achabovu a celý Achabův dům (2Kr 9,24 – 2Kr 10,11). Poté Jehú přijel do Samaří a nechal si sem svolat všechny Baalovy ctitele, všechny je pobil v domě jejich boha Baala, pak spálil jejich sloupy, nechal vyvrátit Baalův sloup i jeho dům a učinil z něj hnojiště. Tak vyhladil Jehú Baala z Izraele (2Kr 10,17-28). Zda se po reformě kultu, kterou Jehú provedl v severním Izraeli vypadalo, opravdu podařilo vymýtit veškeré prvky baalismu a zda se poté přestalo obyvatelstvo obracet k bohu Baalovi není zcela jasné. Dále může ve starozákonním textu číst, že Jehú sice osvobodil Izrael od Baala, ale býčci ve svatyních v Bét-elu a Danu, zůstávali dál. Také z verše 13,6 ze druhé knihy královské se dozvídáme, že ještě za Jehúova syna Joachaze stál v Samaří posvátný kůl.

¹⁵⁶ BENEŠ, Jiří. *Eliša*. Praha: Advent-Orion, 2011. Poznání (Advent-Orion), str. 191.

¹⁵⁷ O Chazaelově útoku na Izrael se mimo biblický text můžeme dočíst na nápisu z Tel-Danu. V obou pramenech se o této události mluví a z obou pramenů se dozvídáme, že při ní přišel o život král Izraele Joram i král Judska Achazjáš. Z hebrejského textu vyplývá, že Joram byl obětí vzpoury Jehúa proti jeho vládě (2Kr 9), na stéle z Tel Dan se však píše, že to byl Chazael: „[Zabil jsem Jo]rama, syna [Achaba], krále Izraele, a zabil [jsem][Achaz]jáše, syna [Jorama krá]le z domu Davidova.“ FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 152.

Jehú nastoupil na trůn roku 841 př. n. l. Ostraka ze Samaří jsou pravděpodobně z přelomu doby vlády Joáš a Jarobeáma II., to jsou tedy roky 782/781 př. n. l.¹⁵⁸ To znamená, že mezi lety, kdy Jehú provedl svou krvavou náboženskou reformu a vznikem ostrak ze Samaří, uplynulo šedesát let. To předpokládá, že Izraelité, kteří byli svědky této náboženské revoluce a jejich děti (případně děti jejich dětí), se měli po této revoluci odvrátit od boha Baala a vrátit se zpět k uctívání Hospodina. Tuto svou víru v Hospodina, by pravděpodobně potvrdili i pojmenováním svých dětí, nějakým teoforním jménem, které by obsahovalo prvek Hospodinova jména – JHVH, případně prvek -el. Samařská ostraka obsahují několik jmen, které mají teoforní prvek - JHVH i prvek -el, najdeme mezi nimi však i jména, která obsahují teoforní prvek -baal. . Zdá se tedy, že ani ostraka ze Samaří nám nepomohou potvrdit, zda převrat, který Jehú uskutečnil, nebyl pouze politického rázu.

Z těchto informací můžeme dojít k závěru, že příběh, který vypráví Starý zákon o Jehúovi a jeho náboženské reformě, která byla zaměřena proti kultu Baala v severním Izraeli, je značně zveličen, resp. druhotně teologicky upraven. Jak už bylo řečeno, je samozřejmě možné, že užití slova baal v Samařských ostrakách je užito ve vztahu k JHVH jako jeho epitetonu. Zdá se, ale pravděpodobnější, že Baalův kult pokračoval v Izraeli i v 8. století př. n. l. Je však důležité poznamenat, že jména s prvkem baal, která se na ostrakách se Samaří našla, tvoří menšinu. Z toho můžeme usuzovat, že v 8. století př. n. l. máme v severním Izraeli skupinu obyvatel, která v nějaké formě uctívá Baala, nejsme však schopni říct, do jaké míry, a jak přesně tento kult fungoval.

¹⁵⁸ Zde je použita chronologie, kterou uvedl M. Dijkstra v článku *A new proposal for dating the Samaria Ostraca* in: *Chronological Problems of eighth century BCE*, in: *Past, Present, Future: The Deuteronomistic History and the Prophets*, jejíž přehled je k dispozici v předchozí kapitole.

6. Kuntillet Adžrud

Kuntillet Adžrud je horou jenž můžeme najít na Sinajském poloostrově, který leží na jih od izraelsko-egyptských hranic. Na vrcholku této hory byly prováděny archeologické vykopávky a to od roku 1975 až do roku 1976. Tento archeologický výzkum byl prováděn izraelskými archeology, kteří byli především z Tell-Avivské univerzity a uskutečnily se pod vedením Zeeva Meshela.¹⁵⁹ Byly zde objeveny dvě ruiny budov z doby železné, u nichž se podařilo identifikovat jen jednu fázi osídlení. Tyto budovy byly užívány poměrně krátkou dobu nejspíš na počátku 8. století př. n. l. Z několika dokladů je zřejmé, že provoz a funkce budov souvisela s okolím Izraele nebo přímo s izraelským královstvím.¹⁶⁰

V roce 2012 vyšla konečná podoba publikace o vykopávkách v Kuntillet Adžrud, kde Z. Meshel uvádí, že Kuntillet Adžrud vznikl za izraelského krále Joáše, který vládl v letech 803-787 př. n. l.¹⁶¹ Joáš byl velmi schopným izraelským králem. Rozšířil své území jižně i severně, což pak pomohlo jeho synovi Jarobeamovi II., aby sám mohl zahájit rozsáhlou expanzi Izraele. Joáš byl panovníkem, který porazil krále Judska Amasiáše. Judsko nějakou dobu před svým dobytím ovládlo Edom čili se Edom v podstatě dostal pod nadvládu Izraele (2Kr 14,7-16). „*Izrael tedy za Jóaše ovládl cestu přes Judsko do Ejlatu a na Sinaj. A právě to mohlo být důvodem, proč Izrael nechal tak daleko od svého tradičního území postavit budovy v Kuntillet Adžrud.*“¹⁶²

Na nápisech z Kuntillet Adžrud můžeme nalézt řadu vlastních jmen. Některá ze jmen jsou teoforní a obsahují prvek – Jav. Tento prvek můžeme nalézt na i ostrakách ze Samaří, jedná se o prvek, který je typický pro onomastiku severního Izraele, nikoliv pro Judsko. Některé nádoby byly nejspíše dovezeny ze Samaří a některé nápisy jsou napsány písmem foinickým, které má spojitost spíše se severní částí Kanaánu než s jeho jižní částí.¹⁶³

Že mají tyto nápisy opravdu vztah k severnímu Izraeli, můžeme vidět na textu, který byl nalezen na velké hliněné nádobě Pythos(A). Jedná se o žehnací formuli: „*buďte požehnáni skrze JHVH Samařského a jeho (a)Ašeru.*“¹⁶⁴

¹⁵⁹ DUŠEK, Jan. *Jako pták v kleci: epigrafické památky starověké Levanty*. Praha: OIKOYMENH ve spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze, 2013. Starověké písemnictví Levanty, str. 197.

¹⁶⁰ DUŠEK, *Jako pták v kleci: epigrafické památky starověké Levanty*, str. 197.

¹⁶¹ MESHEL et al., Kuntillet 'Ajrud (Horvat Teman). An Iron Age II Religious Site on the Juldah-Sinai Border, Jerusalem 2012, str. 73.

¹⁶² DUŠEK, *Jako pták v kleci: epigrafické památky starověké Levanty*, str. 198.

¹⁶³ DUŠEK, *Jako pták v kleci: epigrafické památky starověké Levanty*, str. 179-180.

¹⁶⁴ Na džbánech se také nachází několik kreseb. Nepodařilo se však najít souvislost mezi nápisem a kresbou. P. Beck, The Drawings and Decorative Motives, in: Z. Meshel et al., Kuntillet 'Ajrud (Horvat Teman). An Iron Age II Religious Site on the Juldah-Sinai Border, Jerusalem 2012, str. 183-184.

Jak bylo řečeno výše, v kapitole 3, z Izraele z 8. – 6. století nemáme žádné prvky bohyně.¹⁶⁵ To se jeví velmi zvláštní, jelikož Starý zákon se zmiňuje o Ašeře a Astoret, které byly Izraelity uctívány vedle Baala. Na nápisu s Kuntillet Adžurd je zmíněna Ašera, která byla pravděpodobně uctívána v Samaří vedle JHVH. Proč se tedy bohyně nevyskytuje v nápisech na ostrakách ze Samaří? Podle Lémaireho¹⁶⁶ i Meshela se nejedná o bohyni Ašeru, a proto tyto nápisy nejsou dokladem pro existenci nějaké bohyně, která byla partnerkou JHVH, ale jedná se o ašeru: „*ašera je pravděpodobně nějaké kultický posvátný předmět, strom či svatyně. Tyto nápisy tedy nepředstavují žádný doklad o existenci nějaké božské partnerky boha JHVH, za jaké je mnoho badatelů v minulosti považovalo.*“¹⁶⁷ To, že se jednalo o kultický předmět, a ne bohyni, by mohla absenci jména této bohyně ostrakách ze Samaří vysvětlit. Absence bohyně by se dala také vysvětlit tím, že se tyto prvky používaly pouze u jmen žen a většina jmen v Corpusu¹⁶⁸ je mužská.¹⁶⁹

JHVH Samařský není jediným JHVH, který se na textech objevuje. Můžeme zde najít i nápis, ve kterém je použito JHVH a souvisí s jinou lokalitou – JHVH Témanský. To by mohlo dokazovat, že v této době ještě nebyl kult v Samaří centralizovaný.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Existuje pouze jediná výjimka „dt“ – k tomu více in: Tigay, *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*.

¹⁶⁶ LEMAIRE, A., *The Birth of Monotheism. The Rise and Disappearance of Yahwism*, Washington DC 2007, str. 57-62.

¹⁶⁷ DUŠEK, *Jako pták v kleci: epigrafické památky starověké Levanty*, str. 180.

¹⁶⁸ DAVIES, Graham I., Markus N. A. BOCKMUEHL, D. R. DE LACEY a A. J. POULTER. *Ancient Hebrew inscriptions: corpus and concordance*. New York: Cambridge University Press, 2004.

¹⁶⁹ Některá jména izraelských žen známe a pouze minimum je teoforických, některá která známe, obsahují mužské teoforické prvky: např. bgyl, hmy'hl, hmy'dn, 'mdyhw, yhwysm'.

¹⁷⁰ Viz. 2. kap. o reorganizace a centralizace kultu.

7. Role býka ve Starém Orientu

Býk v Egyptě

Ve starém Orientě se můžeme setkat s bohy, jenž mají teriomorfni rysy a v Egyptě se s nimi setkáváme zvláště často. „*Jde ovšem o zbytky totemismu, který však byl svérázně transponován a integrován do pozdějšího systému.*“¹⁷¹ Zvířata, s nimiž se setkáváme, jsou symboly bohů. Tato zvířata vyjadřují buď rysy či vlastnosti bohů nebo ukazují na oblast kompetence. Některé zvířecí druhy jsou zasvěcovány svým božstvům, jiná, která jsou chována v Chrámu (např. kočky, berani, býci) se stávají posvátnými a později dochází k jejich mumifikaci. Zvířata, jež jsou symboly bohů, jsou zvláště pečlivě vybírána a je potřeba najít zvíře, které odpovídá znakům, jež jsou přesně předepsány, zvláště u býka – Apise, bylo vyhledávání toho správného býka velmi obtížné¹⁷². Pokud byl býk nalezen, byl slavnostně intronizován a s poctami pohřben.

V Egyptě se býků uctívalo velmi mnoho, jak už bylo řečeno nejednalo se přímo o bohy, ale v tomto případě o živoucí podobu některého boha. Býk, který byl uctíván v Onu byl dokonce spojován s bohem Re. Dalším významným býkem byl mennoferský Hapi tj. pospíchající „*Jméno souvisí s jeho pospícháním přes pole: V celém nilském údolí byla totiž rozšířena představa, že když býk, ztělesnění plodivé síly, projde polem.*“¹⁷³ To způsobí, že pole bude plodivé. Ke konci Egyptských dějin byl býk vyháněn již pouze králem, jenž zastupoval jeho lid.

Býk v Mezopotámii

Tiára s rohy byla důležitým, obecným znakem bohů v Mezopotámii. Jestliže se nalezne obraz krále, který má na hlavě korunu s rohy znamená to, že tento král byl uctíván, jako bůh. Mezopotámský bůh Adad (jako syrský bůh Hadad) býval zpodobňován s dvojitým či trojitým bleskem, který držel v ruce. Jeho emblémovým zvířetem je býk. Jako jeho symbol se vyobrazoval blesk na býku. Symbol býka byl nejspíše pro celý Orient užíván, jako symbol síly. Pravděpodobně z tohoto důvodu byli bohové v mezopotámském Pantheonu, jako „býk“ titulováni či byli k býku přirovnáváni.

¹⁷¹ HELLER, *Náboženství starověku*, str. 18.

¹⁷² HELLER, *Náboženství starověku*, str. 33-34.

¹⁷³ HELLER, *Náboženství starověku*, str. 55.

Býk v Kanaánu

Baalovo znakové zvíře je býk. Nejde pouze o zvíře Baala, ale i boha Ela – v souvislosti s ním se býk dokonce objevuje mnohem častěji. Prvotně se nejspíše jednalo o symbol boha Ela, později, když El ustupuje do pozadí, převzal pro sebe symbol býka Baal. Symbol býka se zde zdá býti spíše symbolickou silou Ela než plodností, jelikož El nebyl s plodností nijak zvláště spojován.¹⁷⁴ Epiteton pro boha El, který můžeme najít v textech z Ugaritu je: *constans tr* = býk. Býk byl symbolem plodnosti, velikosti a síly, a proto se nejspíš stal znakem božství. Kromě Ela a Baala může tento titul označovat i jiné bohy.

V Mezopotámii i Kanaánu byl býk obětním zvířetem. Některá zvířata, která se obětovala, byla stejná pro Kanaán i Izrael. To umožňovalo dvojznačnost některých obětí (1Kr 18). Téměř každý bůh v Mezopotámii měl své emblémové zvíře. Proto bylo uctívání boha/bohů ve zvířecí podobě pro Izrael velkým nebezpečím, kterému musel čelit. To je nejspíš důvodem, proč ve Starém zákoně nevystupuje Hospodin v podobě zvířete. Existuje však několik vzdálených přirovnání k orlu a k býku. Obvyklý výraz pro býka je *šor* nebo *par*. Ale ve vztahu k Hospodinu se využívá výrazu *abír*, což původně akkadsky znamenalo “silný.“ V několika semitských jazycích objevuje jeho odvozenina – “buvol,“ který je považovaný za nejsilnější zvíře, které bylo známo, v egyptštině pak “hřebec.“¹⁷⁵

Rohy ztělesňují sílu buvola či býka. Ve spojení s Hospodinem můžeme tento výraz nalézt pouze jednou v Abk 3,4. „*Text je těžko srozumitelný, doslovný překlad zní: „A záře jako světlo jest (nastává), rohy od ruky jeho jemu.“*¹⁷⁶

Izrael a zlatí býčci¹⁷⁷

Král se poradil a dal udělat dva zlaté býčky a řekl lidu: "Už jste se dost nachodili do Jeruzaléma. Zde jsou tvoji bohové, Izraeli, kteří tě vyvedli z egyptské země!" Jednoho býčka postavil v Bét-elu a druhého dal do Danu. To svádělo lid k hříchu. Lid chodíval za jedním z nich až do Danu (1Kr 12,28-30).

Svatyně v Danu a Bét-elu

Ve svatyních můžeme nalézt nejstarší možné doklady, někdy pouze primitivní, o náboženských představách. Těmi jsou představy o posmrtném životě, které nám dosvědčují pohřby. Nejstarší nám známou svatyni můžeme nalézt v Jerichu. Svatyně, které byly zděné, se

¹⁷⁴ DAY, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*, str. 33.

¹⁷⁵ HELLER, HELLER, Jan. *Bůh sestupující: pokus o christologii Starého zákona*. Praha: Kalich, 1994, str. 92.

¹⁷⁶ HELLER, *Bůh sestupující: pokus o christologii Starého zákona*, str. 93.

¹⁷⁷ DAY, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*, str. 34-40.

většinou daly najít ve městě a byly zpravidla malé. Oltář, který byl určen k zápalným obětem, stál většinou na nádvoří, kde se shromažďovali i ctitelé „přítomného“ boha.¹⁷⁸

Bét – el = dům boží

Bét-el byl nejspíš založen místo města Aj jako budoucí „královská svatyně“ (Am 7,13). Místo se prvotně stalo posvátným díky stromu, který zde rostl, posvátnému mandlovníku. K Bét-elu se váže i Jákobův příběh. Cestou z Beer-šeby do Cháranu přenocoval Jákob na jednom místě, vzal si jeden z kamenů, jenž na tom místě ležely a použil ho jako polštář. Zde se mu ve snu zjevil Hospodin a slíbil mu zemi na níž ležel. Jemu a jeho potomkům. Ráno zde Jákob kámen, na kterém spal postavil jako sloup, polil ho olejem a pravil: „Tento kámen, který jsem zde postavil, jako posvátný sloup, stane se Domem Božím“ (Gn 28,22) a pojmenoval toto místo Bét-el (to znamená Dům Boží) (Gn 28,10-22). Jméno později přešlo i na boha, který zde byl uctíván.

Za izraelského krále Jarobeáma I. se toto místo stalo královskou svatyní (1Kr 12,28-29). Je pravděpodobné, že se jednalo o prastaré Elovo kultovní místo a býk byl Elovým posvátným zvířetem. Zlatý býček, jenž zde byl postaven, nemusel nutně zpodobňovat boha přímo, mohlo se jednat snad pouze o podnož božstva neviditelně na něm sedícího, tedy jakousi obdobu Božího trůnu. Jarobeám I. se tímto způsobem snažil odvrátit Izraelity od chození do Chrámu v Jeruzalémě.¹⁷⁹

Ve 30. – 40. letech byly ve vesnici Beitín provedeny důkladné vykopávky. Z nich se můžeme dozvědět, že tato vesnice by měla být místem biblického Bét – elu. Zkoumání nálezů, které vykopávky vydaly, nás nutí pochybovat o pravdivosti verše v první knize královské. Většina typů keramiky, které byly nalezeny v lokalitách okolo Bét-elu a jsou z doby železné IIA se ve zmíněné lokalitě vyskytují jen málo nebo zcela chybí a na nalezišti se nenašly žádné předměty, které by prokazatelně patřily do starší doby železné. Jinými slovy nemáme žádné jednoznačné důkazy, které by dokládaly existenci Bét-elu za Jarobeáma I.¹⁸⁰ V ranném období izraelského království, zde pravděpodobně neprobíhala žádná aktivita. V období Omríovců, můžeme hovořit o aktivitě slabé. Období před rokem 720 př. n.l. by se dalo nazvat obdobím prosperity v Bét-elu.

Dan = soudící

¹⁷⁸ BÍČ, *Ze světa Starého zákona*, str. 125.

¹⁷⁹ BÍČ, *Ze světa Starého zákona*, str. 125.

¹⁸⁰ FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 97.

Dan byl pátý syn Jákobův, který měl být podle Jákobova proroctví soudcem svého lidu, tj. účinným obráncem proti nepřátelům Izraele. Stal se i praotcem stejnojmenného pokolení izraelitů. Když došlo k rozdělení země, byla jim přidělena oblast na západ od Benjaminova území. Původně tedy měli přístup k moři, to se však změnilo, když byli Amorejci zatlačeni do hor. Kmen se přesunul do severních končin Kanaánu, kde dobyl město Lais. Na zříceninách tohoto města si vybudovali město nové, které po svém praotci pojmenovali Dan.¹⁸¹ V Danu byla postavena svatyně, do níž byl umístěn kultická socha, která byla ukradena ze svatyně Mikajášovy. (Sd 17;18), později se tato svatyně stala jedním z hlavních kultických míst severního Izraele (1Kr 12:28)

Vykopávky, které byly na tomto místě provedeny nám říkají, že Dan:

- 1) „byl zničen na konci doby železné I.
- 2) byl opuštěn po velkou část doby železné IIA, zcela jistě ve starší době železné IIA až po dobu Jarobeáma I.
- 3) byl přestavěn Chazaelem na konci 9. století př. n. l.
- 4) se stal poprvé izraelským kolem 800 př. n. l. či (a to asi lépe odpovídá skutečnosti) o něco později.“¹⁸²

Z těchto bodů lze vyčíst, že na přelomu 10. a 9. století př. n. l. byl Dan v rukou Aramejců. Jinak řečeno nálezy z Danu nepotvrzují biblickou zprávu o Jarobeámovi I. a Danu. Když se Dan stal poprvé městem Izraele, Bét-el pravděpodobně prosperoval jako nikdy předtím.

Z biblického textu se dozvídáme, že také Penúel sloužil jako hlavní svatyně Severu, šlo pravděpodobně o nejvýznamnější území na izraelském území v Gileádu. „*Důvodem pro reorganizaci (i když nikoli plnou centralizaci) kultu byl podle všeho rozvoj a lepší správa království i touha krále ovládnout kult hospodářsky i ideologicky. Uvedená reorganizace kultu v Izraeli předchází důkladnější centralizaci, která se v Judsku odehrála na konci 8. století př. n. l. rovněž z politicko-ekonomických důvodů.*“¹⁸³

Z těchto skutečností lze vyčíst, že tradice známá z 1Kr o vztyčení posvátných návrších (hebr. *bamot*) Jarobeámem I. je milná. Pro svatyni v Bét-elu v době vlády Jarobeáma I. nemáme v podstatě žádné archeologické nálezy. S mírnou aktivitou se na tomto místě můžeme setkat za vlády Omrího, ale ani tato aktivita nenaznačuje, že by zde byla zbudována svatyně. Těsně před pádem severního Izraele byl ovšem v Bét-elu čirý ruch, město prosperovalo. Je tedy možné, že k rozmachu města a stavbě svatyně došlo někdy v první polovině 8. století př. n. l. Kolem roku

¹⁸¹ NOVOTNÝ, Biblický slovník, str. 112.

¹⁸² FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 97.

¹⁸³ FINKELSTEIN, *Zapomenuté království*, str. 170.

800 př. n. l. byl Dan připojen k Izraeli, můžeme tedy předpokládat, že v první polovině 8. století př. n. l. za Jarobeáma II. svatyně existovat mohla. Z těchto údajů bychom mohli usuzovat, že svatyně v Bét-elu a v Danu nevznikly za Jarobéama I., nýbrž až za Jarobeáma II. a Jarobeámu I. byly přisouzeny pozdější redakcí, která se snažila vysvětlit pád severního Izraele. Také by to mohlo vysvětlit Ozeášův náhlý protest proti býčkům.

To, že symbol býka byl v Kanaánu užíván pro boha již před Jarobeámem I., nám potvrzují četné archeologické nálezy. Otázkou je zda měli být býčci postaveni ve svatyních symbolem JHVH nebo se jednalo o symbol jiného božstva jenž se zde začal uctívat. Day uvádí několik možných teorií zpodobnění býčků ve svatyních v Danu a v Bét-elu.

- 1) Dříve bylo Áaronovo zlaté tele i Jarobeámovi zlatí býčci spojováni s Egyptem. Tento názor můžeme vidět již u Filona Alexandrijského a následně u církevních otců. Dalším, kdo se přiklonil k této teorii byl ve 20. století např. E. Danelius, který tvrdil, že toto božstvo byla egyptská bohyně Hathor. Hathor je nejčastěji zpodobňována, jako obrovská kráva se sluneční bárkou pohybující se na jejím bříše. Mezi rohy se jí objevuje sluneční kotouč, později byla zobrazována s hlavou krávy nebo kravskými rohy a ušima a sluneční kotouč se objevoval mezi nimi. Jelikož se v Septuagintě mluví o Jarobeámově jalovici. (1 Kr 12,28) Není ovšem důvod se domnívat, že by v Masoretském textu byla chyba. Zdá se nepravděpodobné, že by Izraelité přisuzovali své vysvobození z egyptské země božstvu Egypta. Ani importování cizího boha do právě odděleného Izraele za Jarobeáma I. se nezdá pravděpodobné.¹⁸⁴
- 2) Zastánci teorie, že se jedná o mezopotámského měsíčního boha, Sína, jsou J. Lewy a L.R. Bailey. Podle J. Daye se k této teorii nedá mnoho říct, jelikož nemáme ve Starém zákonu jasné důkazy o uctívání boha Sína. Uctívání měsíce, ačkoli nechybělo, se nezdá, že by hrálo pro starověký Izrael nějakou významnou úlohu.¹⁸⁵ Tudíž postavení býčků, kteří byli zpodobněním boha Sína, v Izraeli nepřilíš populárního boha, by Izraelity nejspíše neodradilo od chození do Chrámu v Jeruzalémě.
- 3) Když se Starý zákon zmiňuje o odpadnutí od Hospodina, nejčastěji je to ve spojení s nejvýznamnější Kanaánským bohem bouře a plodnosti, Baalem. Tento bůh je s býkem často spojován. Jak nám potvrzuje tento verš: „*Všichni moji bratři a dům mého otce*

¹⁸⁴ DAY, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*, str. 34.

¹⁸⁵ DAY, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*, str. 35.

Neftaliho obětovali na každé hoře galilejské býčku, jež dal zhotovit izraelský král Jarobeám v Danu.“ (Tob 1,5).¹⁸⁶

- 4) Významnější krokem Jehúovy revoluce bylo, jak se dozvídáme z biblického textu: „Tak vyhladil Jehú Baala z Izraele. (2Kr 10,28), ale neodstranil Jarobeáмова telata“ (2Kr 10,28). Což by mohlo naznačovat, že nejsou vnímána jako symboly boha Baala. Ani u proroků, Eliáše a Eliši, kteří zakročili proti baalovskému kultu, není o zlatých telatech žádná zmínka. Proto teorie, že Jarobeáмова telata byla spojena s Hospodinem, spíše než s jiným cizím bohem, je přijímána většinou vědců. Na podporu teorie proč bychom měli Jarobeáмова zlatá telata považovat za Jahvistická, uvádí Day několik důvodů.

a) Prvním, co Jarobeám po nástupu na trůn udělal, bylo, že se snažil zabránit lidem, aby chodili uctívat Hospodina do Jeruzaléma (1Kr 12,26-27), proto je nepravděpodobné, že by zřídil svatyně nějakému cizímu božstvu.

b) Jarobeám prohlašuje: „Zde jsou tvoji bohové, Izraeli, kteří tě vyvedli z egyptské země!“ (1Kr 12,28). Je to Hospodin, kdo je Bohem Exodu a nemáme žádné důkazy, že by exodus byl přičítán jinému bohu.

c) Býčci jsou dávání v souvislost s exodus 32,5 „Potom Áron povolal: „Zítra bude Hospodinova slavnost.“ To může odkazovat na 1Kr 12,32 „V Osmém měsíci, patnáctého dne toho měsíce, zavedl Jarobeám svátek, podobný svátku v Judsku, a vystoupil k oltáři.“

d) Jarobeámův syn, Abijáš, má vyznavačské jméno (1Kr 14,1).

e) Jedno osobní jméno, které můžeme nalézt na Samařském ostrakonu č. 41, zní – glyw- býček Hospodinův nebo Hospodin je býček.

f) Skutečnost, že telata nebyla při Jehúově reformě odstraněna naznačuje, že byla vnímána jako Jahvistická.

Pokud přistoupíme na hypotézu, že zlatá telata označují Hospodina, musíme si klást otázku, odkud se tyto symboly a z nich odvozené obrazy vzaly. Nejpravděpodobnějším vysvětlením se nám jeví, že byly převzaty od kanaánského boha Ela, v ugaritských textech se často setkáme s bohem El, který je označován jako „býčí bůh“ (např. v KTU 1.2.III.21, 1.4.III.31, a jinde), jenž byl později ztotožněn s Hospodinem. Podle Daye pro tento názor hovoří tyto tři body:

¹⁸⁶ DAY, *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*, str. 36.

- 1) S býčí symbolikou je svázán především bůh El, jak se můžeme dozvědět z ugaritských textů.
- 2) Jedna z lokalit, do které byli býčci umístěni, nese název Bét-El, což znamená dům Elův.
- 3) Kult v Bét-Elu byl zvláště spojován s praotcem Jakobem.¹⁸⁷ Pravděpodobně tedy Jarobeáмова zlatá telata mohou souviset se starým kultem býků, který byl spojen se svatyní v Bét-Elu.

Z těchto bodů lze usuzovat, že Jarobeáмова telata byla starými symboly božstva JHVH, které si božstvo Izraele přivlastnilo od boha El.

Zlatá telata, která dal Jarobeám I. Postavit opravdu mohla souviset s uctíváním JHVH, jak bylo řečeno výše, jelikož býčci nebyli odsuzováni významnými proroky, jako Eliáš či Eliša ani zničení při náboženské revoluci za Jehúa.

Je ovšem možné, vzhledem k archeologickým nálezům, že svatyně za Jarobeáma I. v Bét-elu a Danu neexistovaly, a tudíž nemohly být býčci Eliášem a Elišou kritizováni a za Jehúa odstraněni. Archeologické nálezy nám vypovídají o tom, že byly izraelskými a zároveň prosperujícími až v 8. století př. n. l. Za což mohly mocenské vývoje Joáše a Jarobeáma II. a růst izraelské ekonomiky. Existuje tedy možnost, že býčci se ve svatyních objevili až v 8. století př. n. l. za vlády Jarobeáma II. a právě proti této situaci se formuje ostrá polemika proroka Ozeáše. Ozeáše známe jako prvního proroka, který odsoudil tele jako modlu. Před Ozeášem se žádní proroci, a to včetně Eliáše a Eliši proti obrazu telete negativně nevyjadřovali. To by mohlo znamenat, že až do doby Ozeáše, nemusel být obraz telete v Izraeli vnímán jako znázornění boha Baala. K tomu zřejmě došlo následkem synkretismu kultu JHVH s náboženstvím Kanaánu, jenž dosáhl vrcholu v 8. století př. n. l., v době, kdy nejspíš vznikla i ostraka ze Samaří.

Přijetím této teorie se ovšem jméno z ostrakonů č. 41 – Egel-jav, už nemusí být nutně Jahvistickým. Může to také znamenat, že v Izraeli byl už delší dobu populární kult, ve kterém byl býček symbolizován jiným bohem případně s jiným bohem ztotožněn. Vzhledem k neustálému boji Izraelitů s okolními Baalovskými kulty, bychom mohli předpokládat, že by býčci mohli být symbolem právě zmíněného boha.

¹⁸⁷ Jakobův Bůh je označován jako *abir ya qob* – Nejmocnější Jakobův (dle CEP Přesilný Jakobův Gn 49,24), nicméně slovo *bir* je velmi podobné slovu „*abbir*“ což znamená býk,“ takže Přesilný Jakobův by mohl být nazýván „Býk Jakobův,“ což mohlo být vymezeno pro boha Ela.

Závěr

Ostraka ze Samaří nám mohou poukázat na několik věcí. V době, kdy ostraka vznikla, za doby spoluvlády Joáše a Jarobeáma II., docházelo k rozsáhlé expanzi země a ekonomickému růstu. Izrael pravděpodobně ovládal i daleké území v oblasti kolem hory Kuntillet Adžrud, jak nám ukazují zdejší nálezy. Nápisy, z jejichž textu je zřejmé, že v Samaří byl uctíván bůh JHVH, byl zde Bohem hlavním a pravděpodobně měl v Samaří i chrám. Nálezy Kuntillet Adžrud nám také mohou potvrdit teorii, že ostraka jsou z doby vlády Joáše a Jarobeáma II. a to právě díky textům, na kterých můžeme nalézt stejný teoforní prvek- Boha JHVH- jav, jaký známe i z ostrak ze Samaří.

Další informací, kterou nám ostraka mohou zprostředkovat je, že reforma, která měla být provedena Jehúem při jeho nástupu na trůn, byla pravděpodobně pouze politickým krokem. Pokud se Jehú o nějakou náboženskou reformu vůbec pokusil, byla pravděpodobně povrchní a neodstranila z Izraele vlivy cizích kultů. Tím můžeme vysvětlit, že se přibližně 60 let po Jehúově údajné náboženské revoluci, přibližně za doby vlády Joáše a Jarobeáma II, vyskytují v severní Izraeli i nadále příznivci Baalova kultu.

Vzhledem k rozmachu říše se nemůžeme divit, že došlo i ke zvýšení vlivu cizích božstev na Izraelity. Z textů, které můžeme najít u proroka Ozeáše, to vypadá, že v první polovině 8. století př. n. l. dosáhl synkretismus v severním Izraeli vrcholu.

Na ostrakách ze Samaří můžeme najít tři typy teoforního prvku: el, JHVH, baal. Při zkoumání prvku-el , na ostrakách ze Samaří, jsme došli k závěru, že Bůh, jenž se ve jménech vyskytuje, je JHVH, to značí jistou převahu jmen, v nichž je Hospodin přítomen. Baalovské prvky jsou v menšině. Teorii, že by se mohlo jednat o epiteton boha JHVH, jsme vyloučili. To nás vede k závěru, že na ostrakách ze Samaří je polyteismus jasně patrný. I přes nepříliš velké množství jmen s prvek-baal, která známe z hebrejských nápisů, najdeme v ostrakách ze Samaří, největší skupinu teoforních prvků, s výskytem prvku-baal, ve jménech. Že byl v severním Izraeli provozován baalův kult, je nanejvýš pravděpodobné. Přesto ze jmen, které máme na Samařských ostrakách k dispozici, můžeme usoudit, že vyznavačů JHVH bylo v Izraeli více.

S jistotou nemůžeme říci, zda lidé jejichž jméno obsahuje prvek-baal byli Izraelity. Víme pouze to, že tito lidé byli s největší pravděpodobností plátcí daní městu Samaří. Mohlo se tedy jednat i o Kanaánce, kteří žili v okolí města Samaří a platili daně králi severní Izraele. Přesto i z této úvahy vyplývá, že texty Starého zákona mají ohledně polyteistických

praktik v Izraeli pravdu. Zda však byly vykonávány pouze domorodým obyvatelstvem a Izraelité tyto kultury tolerovali nebo zda se k nim sami přidávali, není z nálezů jasné.

Prvky ve jménech Gaddi-jav a Egel-jav nás vedou k závěru, že v Izraeli docházelo k synkretismu. Ve jménu Gaddi-jav došlo pravděpodobně ke splynutí dvou božstev JHVH a Gada. Ve jménu Egel-jav také pravděpodobně došlo ke splynutí dvou bohů JHVH a Baala, pro kterého se titul býk v Kanaánu často užíval. Z těchto jmen bychom sice mohli usuzovat, že se Izraelští obyvatelé k cizím kultům připojovali, ale vzhledem k malému počtu vzorků nelze tuto teorii pokládat za průkaznou. Mohlo to být také naopak, Kanaánci mohli být ovlivněni vyznavači Hospodina a jména, v nichž se slučují dvě božstva, mohli užívat oni.

Jména, která můžeme na ostrakách nalézt, a která máme k dispozici, představují jen malý vzorek z celkového množství jmen, která byla v severním Izraeli v 8. století př. n. l., používána. Proto nemůžeme s jistotou říct, do jaké míry byl kult Baala v Izraeli rozšířen, ani zda docházelo k odpadnutí od Hospodina.

Summary:

The thesis deals about the Samaria ostraca, respectively two of six elements that can be found in the Samaria ostraca. The first part is about religions and cults in surroundings of Israel. These are Egypt, Mesopotamia and Canaan. The thesis also mentions Israel itself. The second part is the main part of the thesis. In the main part of the thesis contains tables with shards from years 9, 10 and 15. We found in tables number of ostrakon, owners and recipients. Next text is talking about the individual elements that we can found in the names of the owners and recipients of commodity from Samaria. Elements are el, baal and JHVH. The third part of thesis complements the main task about names of owners and recipients. The conclusion of the thesis is followed by the list of use literature chronological tables and list of the ostraca from Samaria.

Seznam použité literatury

Primární literatura:

- *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad.* 19., (10. opr.) vyd. Praha: Česká biblická společnost, 2013.
- DAVIES, Graham I., Markus N. A. BOCKMUEHL, D. R. DE LACEY a A. J. POULTER. *Ancient Hebrew inscriptions: corpus and concordance.* New York: Cambridge University Press, 2004.
- DUŠEK, Jan. *Jako pták v kleci: epigrafické památky starověké Levanty.* Praha: OIKOYMENH ve spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze, 2013. Starověké písemnictví Levanty.
- REISNER, G. A., *Israelite ostraca from Samaria.* Harvard Univerzity, Palestina expedition, Boston, Printed by E. O. Cockayne, 1948.
[https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13110600\\$1i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13110600$1i)

Sekundární literatura:

- BENEŠ, Jiří. *Eliša.* Praha: Advent-Orion, 2011. Poznání (Advent-Orion).
- BERLEJUNG, Angelika. *Náboženské dějiny starověkého Izraele.* Přeložil Pavel ROUBÍK. V Praze: Vyšehrad, 2017.
- BIČ, Miloš. *Ze světa Starého zákona.* Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1989.
- DAVIES, Graham I., Markus N. A. BOCKMUEHL, D. R. DE LACEY a A. J. POULTER. *Ancient Hebrew inscriptions: corpus and concordance.* New York: Cambridge University Press, 2004.
- DAY, J., *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan.* (The Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies, Svazek 265), A&C Black, 2002.
- FINKELSTEIN, Israel a Neil Asher SILBERMAN. *Objevování Bible: Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie.* Vyd. 2. Přeložil Marie ČAPKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 2010. Teologie (Vyšehrad).
- FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království: archeologie a dějiny severního Izraele.* Přeložil Marie ČAPKOVÁ. V Praze: Vyšehrad, 2016. Teologie (Vyšehrad).
- FREEDMAN, David Noel. *The Anchor Bible dictionary.* New York: Doubleday, c1992. ISBN 0385193513

- HELLER, Jan. *Starověká náboženství: náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaanu*. 3. vyd. Neratovice: Verbum, 2010. Religio (Verbum).
- HELLER, Jan. *Výkladový slovník biblických jmen*. Praha: Advent-Orion, 2003. ISBN 80-7172-865-9.
<https://www.sas.upenn.edu/~jtigay/CrossFs.pdf>
- CHUNG, Youn Ho. *The sin of the calf: the rise of the Bible's negative attitude toward the golden calf*. New York: T&T Clark International, c2010.
- KOENEN, K., Der Name „GLYW auf Samaria-Ostrakon Nr. 41,“ VT 44 (1994), 399
- LEMAIRE, André. *The birth of monotheism: the rise and disappearance of Yahwism*. Washington, DC: Biblical Archaeology Society, c2007.
- LEMCHE, Niels Peter. *The Israelites in history and tradition*. Louisville, Ky.: Westminster John Knox Press, 1998.
- MESHEL, Zeev., Shmuel. AḤITUV a Liora. FREUD. Kuntillet 'Ajrud (Ḥorvat Teman): an Iron Age II religious site on the Judah-Sinai border. Jerusalem: Israel Exploration Society, 2012.
- MOOR, Johannes C. de a Herrie F. VAN ROOY. *Past, present, future: the Deuteronomistic history and the prophets*. Boston: Brill, 2000.
- NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. 2., zcela přeprac. a rozšíř. vyd. Praha: Kalich, 1956.
- OLDENBURG, Ulf. *The conflict between El and Ba'al in Canaanite religion*. Leiden: E. J. Brill, 1969. Numen. Supplementa. Altera series.
- SEGERT, Stanislav. *Starověké dějiny Židů*. Praha: Svoboda, 1995.
- STEHLÍK, Ondřej. *Ugaritské náboženské texty: kanaanské mýty, legendy, žalmy, liturgie, věštby a zařikávání pozdní doby bronzové*. Praha: Vyšehrad, 2003. Světová náboženství (Vyšehrad).
- ŠEBESTOVÁ, V., *Samařská ostraka, jejich funkce a vztah ke Starému zákonu*, Praha, 2015.
- TIGAY, J. H., Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence. In: *You Shall Have No Other Gods. Israelite Religion in the Light of Hebrew Inscriptions*. Harvard Semitic Studies 31. Atlanta: Scholars Press. 1986.

Odborná periodika:

- BŘEŇOVÁ, K., *Kanaánský bůh El a Bůh Starého Zákona*, in: *Nový Orient* 51, 1996, pp. 287-290.
- HELLER, Jan. *Zápas Izraele s náboženskými představami jeho okolí*. *Religio: Revue pro religionistiku*. 2000, č. 1, s. 87-95.

Internetové zdroje:

- CROSS, Jr., F. M., *Epigraphic Notes on Hebrew Documents of the Eighth-Sixth Centuries B. C.: I. A New Reading of a Place Name in the Samaria Ostraca*, in: *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 163 (Oct., 1961), pp. 12-14. (čteno: květen 2018)
<https://www.jstor.org/stable/1355767>
- KOENEN, K., *Der Name „GLYW auf Samaria-Ostrakon Nr. 41“*, VT 44 (1994), 396-400. (čteno: červen 2018)
<https://www.jstor.org/stable/1535217>
- NAM, R. S., *Power relations in the Samaria ostraca*. in: *Palestine Exploration Quarterly*, 144, 3 (2012), 155-163. (čteno: květen 2018)
https://www.researchgate.net/publication/272248453_Power_relations_in_the_Samaria_Ostraca
- RAINEY, A. F., *Toward a Precise Date for the Samaria Ostraca*. in: *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 272 (Nov., 1988), pp. 69-74. (čteno: květen 2018)
<https://www.jstor.org/stable/1356786>
- SHEA, William H., *Israelite Chronology and the Samaria Ostraca*. In: *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*. Bd. 101, H. 1 (1985), pp. 9-20.
<https://www.jstor.org/stable/27931246> (čteno: květen 2018)
- TIGAY, J. H., *Israelite Religion: The Onomastic and Epigraphic Evidence*. In: *You Shall Have No Other Gods. Israelite Religion in the Light of Hebrew Inscriptions*. Harvard Semitic Studies 31. Atlanta: Scholars Press. 1986, pp. (čteno: duben 2018)
<https://www.sas.upenn.edu/~jtigay/CrossFs.pdf>
- YADIN, Y., *Recipients or Owners: A Note on the Samaria Ostraca*. in: *Israel Exploration Journal*, Vol. 9, No. 3 (1959), pp. 184-187. (čteno: květen 2018)
<https://www.jstor.org/stable/27924788>

Příloha 1¹⁸⁸

Chronologická tabulka – členění epoch¹⁸⁹

1 mil. let – 20 00 př. n. l.	paleolit
20 000 – 12 500 př. n. l.	epipaleolit
12 500 – 9400	protoneolit
9400 – 6400	nekeramický neolit A – C
6400 – 5800	keramický neolit
5800 – 3300	chalkolit
3300 – 3000	raná doba bronzová I
3000 – 2700	raná doba bronzová II
2700 – 2200	raná doba bronzová III
2200 – 2000	raná doba bronzová IV = střední doba bronzová I
2000 – 1750	střední doba bronzová IIA
1750 – 1550	střední doba bronzová IIB
1550 – 1400	pozdní doba bronzová I
1400 – 1300	pozdní doba bronzová IIA
1300 – 1200/1150	pozdní doba bronzová IIB
1200/1150 – 1000	doba železná I
1000 – 926/900 <i>nebo</i> 950/900 – 800/785/748	doba železná IIA
926/900 – 722/700 <i>nebo</i> 800/785/748 – 722/700	doba železná IIB
722/700 – 587/586	doba železná IIC
587/586 – 539/538	babylonská doba
539/538 – 450/400	perská doba I
450/400 – 333/332	perská doba II
333/332 – 63	helénistická doba

¹⁸⁸ Tato datace je přebrána z knihy: BERLEJUNG, Angelika. Náboženské dějiny starověkého Izraele. Přeložil Pavel ROUBÍK. V Praze: Vyšehrad, 2017, str. 260.

¹⁸⁹ Není-li uvedeno jinak, všechny časové údaje jsou př. n. l.

Příloha 2¹⁹⁰

		Judští a Izraelští králové*	
Judsko			Izrael
		Saul asi 1025-1005 př. n. l.	
		David asi 1005-970	
		Šalomoun asi 970-931	
Rechabeám	931-914		Jarobeám I 931-909
Abijám	914-911		Nádab 909-908
Ása	911-870		Baeša 908-885
Jóšafat	870-846**		Éla 885-884
Jóram	851-843**		Zíimrí 884
Achazjáš	843-842		Tibni 884-880***
Atalja	842-836		Omří 884-873
Joáš	836-798		Achab 873-852
Amasjáš	798-769		Achazjáš 852-851
Azarjáš	785-733**		Jóram 851-842
Jótam	729-743**		Jehú 842-814
Achaz	743-727**		Jóachaz 817-800**
Chizkijáš	727-698		Joaš 800-784
Menaše	698-642		Jarobeám II 788-747**
Amón	641-640		Zekerjáš 747
Jóšijáš	639-609		Šalúm 747
Jóachaz	609		Menachem 747-737
Jójakím	608-598		Pekachjáš 737-735
Jójakín	597		Pekach 735-732
Sidkijáš	596-586		Hósea 732-724

*Podle *Anchor Bible Dictionary*, svazek I, str. 1010 a Galilova *The Chronology of the Kings of Israel and Judah*.

**Včetně období souvládí

***Vláda soupeřícího krále

¹⁹⁰ Tato datace pochází z knihy: FINKELSTEIN, Israel a Neil Asher SILBERMAN. *Objevování Bible: Svátá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*. Vyd. 2. Přeložil Marie ČAPKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 2010. Teologie (Vyšehrad).

Příloha 3

Nová chronologie Judských a Izraelských králů

Judah

N834-N795/4 Jehoash (40)
 23rd Y; II, 12:7; 13:1
 37th Y; II, 13:10
 N795-N765/4 Amaziah (29, 30?)

 15th Y; II, 14:23
 N787-N7365 Azariah/Uzziah (52)
 N764-N736/5 sole ruler [24th Y]
 38th Y; II, 15:8
 39th Y; II, 15:13
 39th Y; II, 15:17
 Jotham co-regent (16)
 N743-728/7 Achaz (16)
 50th Y; II, 15:23
 52nd Y; II, 15:27
 Ahaz sole ruler
 12th Y; II, 17:1
 N729-700/699 Hezekiah (29) 3rd Y;
 II, 18:1; 4th Y; II, 18:9
 6th Y; II, 18:10 summer 723 BCE

Israel

T841-813/2 Jehu (28, 29?)
 7th Y; II, 12:2
 T813/2acc-796/5 Jehoachaz (17)
 T798-782/1 Jehoash (16)
 2nd Y; II, 14:1
 T791-751/0 Jeroboam II (41)
 Y = 9th Jeroboam II
 16th Y = 10th Jeroboam II
 T789-751/0 sole ruler (10th Y)

 27th Y, II, 15:1
 T 750-N749 Zechariah (6 months)
 749 Shallum (1 month)
 T749acc-739/8 Menahem (10)
 = 1st Y Pekah(?)
 [5th Y Menahem = 9th Pekah(?)]
 T739acc-737/6 Pekahiah (2)
 T737/6acc-733/2 Pekah (20)
 = 16th-20th Y Pekah(?)
 T 733/2acc-724/3 Hoshea (9)

 7th Y; II, 18:9
 9th Y; II, 18:10 Fall of Samaria

Abbreviations used in the scheme are: N= Nisan, T= Tishri, II= 2 Kgs, Y = year; acc. = year of accession; the length of reign is put between brackets; reconstructed dates are put between square brackets.¹⁹¹

¹⁹¹ Bližší informace k této nové dataci můžeme najít v: DIJKSTRA, M., *Chronological Problems of Eight Century BC: New Proposal Dating the Samaria Ostraca*, in: J.C. de Moor, H.F. van Rooy (eds), *Past, Present, Future: The Deuteronomistic History and the Prophets* (OTS, 44), Leiden 2000, str. 76-87.

Příloha 4

Ostrakon č. 1

- 1 V roce - desátém
- 2 z -
- 3 z -
- 4 pro – Šemar-Java z Beerajim
- 5 od - Garaⁱ (syn) Elišúv 2ⁱⁱ
Uzza (syn) Ka[]bešúv 1
Elíba 1
Baalá (syna) Eliš[i] 1
Jeda-Jáv [1]
- 6 - džbán starého vínaⁱⁱⁱ

Ostrakon č. 2

- 1 V roce - desátém
- 2 z -
- 3 z - Azza
- 4 pro - Gaddí-java
- 5 od - Abí-baal 2
Achaz 2
Šeba 1
Merí-baal 1
- 6 -

Ostrakon č. 3

- 1 V roce - desátém
- 2 z - Šemída
- 3 z -
- 4 pro - []
- 5 od - Baalmeoni^{iv} '[]
- 6 - džbán [starého vína]

Ostrakon č. 4

- 1 V roce - desátém
- 2 z -
- 3 z - Kozé
- 4 pro - Gaddi-Java
- 5 od -
- 6 - džbán [starého vína]

Ostrakon č. 5

- 1 V roce - d[evátém]
- 2 z -
- 3 z - Kozé
- 4 pro - [Gadd]í-java
- 5 od -
- 6 - džbán starého vína

Ostrakon č. 6

- 1 V roce - d[evátém]
- 2 z -
- 3 z - Kozé
- 4 pro - [Gadd]í-java
- 5 od -
- 6 - džbán starého vína

Ostrakon č. 7

- 1 V roce - d[evátém]
- 2 z -
- 3 z - Kozé
- 4 pro - [Gadd]í-java
- 5 od -
- 6 - džbán starého vína

Ostrakon č. 8

- 1 V roce - devátém
- 2 z -
- 3 z - Geb[y]^v
- 4 pro - [Achíno]ama^{vi}
- 5 od -
- 6 - džbán [staré]ho [vína] 1

Ostrakon č. 9

- 1 V roce - devátém
- 2 z -
- 3 z - Jacitu
- 4 pro - Achíno-ama^{vii}
- 5 od -
- 6 - [d]žbán starého ví[na]

Ostrakon č. 10

- 1 V roce - devátém
- 2 z -
- 3 z - Jacitu
- 4 pro – Achíno-ama
- 5 od -
- 6 - džbán starého vína 1

Ostrakon č. 11

- 1 V roce -
- 2 z -
- 3 z -
- 4 pro – Achínoama^{viii}
- 5 od -
- 6 -

Ostrakon č. 12

- 1 V roce - devátém
- 2 z -
- 3 z - Šiptanu
- 4 pro – Baal-zamara
- 5 od -
- 6 - džbán starého vína 1

Ostrakon č. 13

- 1 V roce - desátém
- 2 z -
- 3 z - Abiezeru
- 4 pro – Šemar-java
- 5 od - Aš[] Tavílu []
- 6 - džbán starého vína

Ostrakon č. 14

- 1 V roce - dev[átém]
- 2 z -
- 3 z – Gat Paranu
- 4 pro - Šemar-Javovi
- 5 od -
- 6 - džbán starého vína

Ostrakon č. 15

- 1 V roce -
- 2 z -
- 3 z - [z Cha]zerotu
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 - [d]žbán [starého] v[ína]

Ostrakon č. 16

- 1 V roce - desátém
- 2 z -
- 3 z - Seferu
- 4 pro - Gaddi-java
- 5 od -
- 6 - džbán čištěného oleje

Ostrakon č. 17

- 1 V roce - desátém
- 2 z -
- 3 z - Azzi
- 4 pro - Gaddí-java
- 5 od -
- 6 - džbán čištěného oleje

Ostrakon č. 18

- 1 V roce - desátém
- 2 z -
- 3 z - Chazerotu
- 4 pro - Gaddí-java
- 5 od -
- 6 - džbán čištěného oleje

Ostrakon č.19

- 1 V roce – desátém
- 2 z - Jacitu
- 3 z -
- 4 pro – Achí-noama
- 5 od -
- 6 - džbán čištěného oleje

Ostrakon č.20

- 1 V roce - de[sátém]
- 2 z – Kerem hattel
- 3 z -
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 - džbán čištěného oleje

Ostrakon č.21

- 1 V roce - desátém
- 2 z - Tavilu
- 3 z -
- 4 pro – Šemar-jávovi
- 5 od -
- 6 - džbán čištěného oleje

Ostrakon č.22

- 1 V roce - 15
- 2 z -
- 3 z - Chelek
- 4 pro – Ásu (syna) Achímeleka
- 5 od – Heleze z Chazerotu
- 6 -

Ostrakon č.23

- 1 V roce - 15
- 2 z -
- 3 z - Chelek
- 4 pro – Ásu (syna) Achímeleka
- 5 od – Heleze z Chazerotu
- 6 -

Ostrakon č.24

- 1 V roce - 15
- 2 z -
- 3 z - [Che]leku
- 4 pro – Ás[u] (syna) Achímeleka
- 5 od – Rafa (syn) Animesûv^{ix} z Chazerotu
- 6 -

Ostrakon č.25

- 1 V roce - 15
- 2 z –
- 3 z - Chele[ku]
- 4 pro - [Ásu (syna) A]chí-mele[ka]
- 5 od – Achazaj z Chazerotu
- 6 -

Ostrakon č.26

- 1 V roce - 15
- 2 z -
- 3 z - Cheleku
- 4 pro – Ásu [(syna) Achímeleka]
- 5 od – Heleze z Chazerotu
- 6 - džbán starého vína

Ostrakon č.27

- 1 V roce - 15
- 2 z -
- 3 z - Cheleku
- 4 pro – Ásu (syna) Achímeleka
- 5 od – Baalá z Baalmeónu
- 6 -

Ostrakon č.28

- 1 V roce - 15
- 2 z -
- 3 z - Abízeru
- 4 pro – Ása (syn) Achí-melekův
- 5 od – Baalá z Almatónu
- 6 -

Ostrakon č.29

- 1 V roce - 15
- 2 z - Šem[ída]
- 3 z -
- 4 pro – Ásu (syna) Achí-meleka
- 5 od – Addar^x ze Séferu
- 6 -

Ostrakon č.30

- 1 V roce - 15
- 2 z - Šemída
- 3 z -
- 4 pro – Heleza (syna) Gaddí-Java
- 5 od – Géra (syna) Channanova^{xi}
- 6 -

Ostrakon č.31

- 1 V roce - 15
- 2 z - Šemída
- 3 z -
- 4 pro – Heleza (syna) Epcacha
- 5 od – Baalá (syna) Zakkarova
- 6 -

Ostrakon č.32

- 1 V roce - 15
- 2 z - Šemída
- 3 z -
- 4 pro – Heleza
- 5 od – Achí-ma
- 6 -

Ostrakon č.33

- 1 V roce – [1]5
- 2 z - Šemí[da]
- 3 z -
- 4 pro – [He]leza (syna) Gaddí-java
- 5 od - [U]šna
- 6 -

Ostrakon č.34

- 1 V roce - 15
- 2 z - Šemída
- 3 z -
- 4 pro – [Heleza (syna) Ga]ddijava
- 5 od – S...^{xii}
- 6 -

Ostrakon č.35

- 1 V roce - 15
- 2 z - Še[mída]
- 3 z -
- 4 pro – Heleza (syna) Gadd[íjava]
- 5 od - Jav[]
- 6 -

Ostrakon č.36

- 1 V roce - 15
- 2 z - Šemída
- 3 z -
- 4 pro – Achíma
- 5 od – Géry (syna) Jav-jašůvova
- 6 -

Ostrakon č.37

- 1 V roce - 15
- 2 z - Šemída
- 3 z -
- 4 pro – Achí-ma
- 5 od – Ási (syna) Baal-zakkara^{xiii}
- 6 -

Ostrakon č.38

- 1 V roce - 15
- 2 z - Šemída
- 3 z -
- 4 pro – Achí-ma
- 5 od – Alah^{xiv} (syn) Elův
- 6 -

Ostrakon č.39

- 1 V roce - 15
- 2 z - Šemída
- 3 z -
- 4 pro – Achí-ma
- 5 od – Ási (syna) Baal-zakkara
- 6 -

Ostrakon č.40

- 1 V roce -
- 2 z - Šemída
- 3 z -
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 -

Ostrakon č. 41

- 1 V roce -
- 2 z -
- 3 z -
- 4 pro – Egeljavûv [^{xv}]
- 5 od -
- 6 -

Ostrakon č. 42

- 1 V roce - 15
- 2 z – Sarailu
- 3 z -
- 4 pro – Jeda-java
- 5 od – Adoní-jav (syn) Gaddí-ja[vûv] z Ašerotu
- 6 -

Ostrakon č.43^{xvi}

- 1 V roce -
- 2 z -
- 3 z -
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 -

Ostrakon č. 44

- 1 V roce - 15
- 2 z - Šekemu
- 3 z -
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 - džbán starého vína

Ostrakon č. 45

- 1 V roce - 15
- 2 z - Hogla
- 3 z -
- 4 pro – Hanana (syna) Ba[ar]y
- 5 od - Jav-natan z Jaci[tu]
- 6 -

Ostrakon č. 46

- 1 V roce - 15
- 2 z -
- 3 z -
- 4 pro – Hanana
- 5 od -
- 6 -

Ostrakon č. 47

- 1 V roce – 15
- 2 z - Hogla
- 3 z -
- 4 pro – Hanana (syna) Baary
- 5 od - M[] z Jacitu
- 6 -

Ostrakon č. 48

- 1 V roce - 15
- 2 z – Sarailu
- 3 z -
- 4 pro – Jeda-Jav (syn) Achí-meleka
- 5 od – Jaas z Jašubu
- 6 -

Ostrakon č. 49^{xvii}

- 1 V roce -
- 2 z -
- 3 z -
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 -

Ostrakon č. 50

- 1 V roce - 15
- 2 z -
- 3 z -
- 4 pro –Gomer^{xviii} z Noa
- 5 od – Ebed-jav
- 6 -

Ostrakon č. 51

- 1 V roce - desátém
- 2 z -
- 3 z -
- 4 pro -
- 5 od – Acha Judej[ec]
- 6 -

Ostrakon č. 52

- 1 V roce - 15
- 2 z -
- 3 z -
- 4 pro - Abijáš
- 5 od -
- 6 -

Ostrakon č. 53

- 1 V roce - desátém
- 2 z -
- 3 z – Kerem hattel
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 - džbán čištěného oleje

Ostrakon č. 54

- 1 V roce - desátém
- 2 z -
- 3 z – Kerem Hattel
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 - džbán čištěného oleje

Ostrakon č. 55

- 1 V roce - desátém
- 2 z -
- 3 z – Kerem Jahoeli
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 - džbán čištěného oleje

Ostrakon č. 56

- 1 V roce - 15
- 2 z -
- 3 z –
- 4 pro - Nimšu
- 5 od - Dalá[h]
- 6 -

Ostrakon č. 57

- 1 V roce -
- 2 z - Šemída
- 3 z –
- 4 pro -
- 5 od – Adba (syn) Jav[...]
- 6 -

Ostrakon č. 58

- 1 V roce – 15
- 2 z -
- 3 z – vinice (v) Tell
- 4 pro – Bedija(h)a
- 5 od -
- 6 -

Ostrakon č. 59

- 1 V roce -
- 2 z -
- 3 z –
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 - džbán čištěného oleje

Ostrakon č. 60

- 1 V roce -
- 2 z -
- 3 z – vinice Juchava[lího]
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 -

Ostrakon č. 61

- 1 V roce - 15
- 2 z -
- 3 z – vinice (v) Tell
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 -

Ostrakon č. 62

- 1 V roce -
- 2 z - Šemída
- 3 z –
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 - džbán starého vína

Ostrakon č. 63

- 1 V roce – 17^{xix}
- 2 z - Šemída
- 3 z –
- 4 pro -
- 5 od -
- 6 -

ⁱ Či Raga

-
- ii Jedná se o množství džbánů, jenž byli poslány.
- iii Dnes bychom mohli říci archivní.
- iv Jméno Baal-meon můžeme najít na Moábské stéle krále Měši.
- v Jedná se o místo zmíněné například v Joz 21,17; Sd 20,33.
- vi Či Adoní-am/Abíno-am.
- vii Či Adoní-am/Abíno-am.
- viii Pravděpodobně Achíno-am – špatně čitelné.
- ix Či Rapa, pravděpodobně se jedná o Egyptské jméno, jehož význam zatím neznáme.
- x Či Gomér.
- xi Či Chaniab.
- xii Text je dále nečitelný.
- xiii Je možné, že jde o stejné, jako na ostrakon č. 31, pak by byla ve jménu písarská chyba, kdy se místo ajin objevuje alef.
- xiv Či Dála.
- xv Není jisté, zda se jedná o příjemce nebo odesílatele.
- xvi Ostrakon je velmi špatně čitelný.
- xvii Ostrakon je velmi špatně čitelný.
- xviii Či Gamar.
- xix Čtení této číslovky je velice nejasné. Může se jednat i o rok 12 případně 16.